

Capreolus

TIJDSCHRIFT VOOR REEWILDBEHEER

11^e jaargang, nr. 38
zomer 2003

Over reeën leren...

Visies reeënbeheer

Inhoud

Over reeën leren.....	3
Spiegel	6
Visies op nut en noodzaak van reeënbeheer	9
Terreinbeheer in conflict met reeënbeheer?	10
Reeënbeheer gemeente Ede	11
Tanks, vliegtuigen en... reeën	12
Beheren of creperen?	14
Leeftijdsbepaling bij het ree na het schot	15
Objectieve leeftijdsbepaling op basis van gebitsslijtage?	16
Sociale rangorde van het ree in Europa (deel 2)	18
Voor u gelezen	21

Colofon

opgericht op 21 april 1951.

Capreolus, Tijdschrift voor Reewildbeheer
van de Vereniging Het Reewild
ISSN: 0929-1091
Verschijnt: 4 x per jaar
Beschermer: Z.K.H. Prins Bernhard

Redactie:

G.J. Spek - Eindredacteur
R.L. van Nederpelt - Redactielid
B.L. Boers - Redactielid
H.M. Dorenbosch - Redactielid

Redactie ondersteuning:

Mw. J.A.M. Hendriks-Hueber - Fotomateriaal
R.C. van Dijk - Advertentie Acquisitie
J.M. Smit - Correspondent buitenlandse tijdschriften

Bestuur:

ir. W.R.J. Neutel	voorzitter (2002)
J. van de Waardt	secretaris (2000)
R.A.N van Heek	penningmeester (2000)
H.M Dorenbosch	lid DB (2003)
J.A.H.M. Meesters	lid DB (2003)
J.H. Bakker	lid (1996)
H. Robaard	lid (2002)
A. ten Oever	lid (2000)
W.A.P. Remijnse	lid (2000)
Dr A.P.M. Rutten	lid (1993)
Ir J.M. Seroo	lid (1985)
ir. G.A. Schiller	lid (2002)
C.W. Jolles	lid (2000)

Adviseurs:

Mr P. van Schooten - Juridische zaken
Prof. Dr. J.L. van Haaften - Bioloog
G.J. Spek - Technisch adviseur

Secretariaat:

J. van de Waardt,
Kamillelaan 11,
3925 RG Scherpenzeel.
tel: 033-4691797
fax: 033-4691797
E-mail: info@reewild.nl

Slijpplaatjes:

G.J.M. Koenderink,
Lhee 96, 7991 PK Dwingeloo.
tel: 0521-597356

Coördinator keurmeesters:

J. Schoonderbeek,
Meidoornstraat 16, 7497 MG Bentelo.
tel: 0547-292228

Vormgeving:

Jenner en Jenner bv, Leusden.

Druk:

PlantijnCasparie Utrecht.

Lithografie:

Van Zijl prepress, Utrecht.

Contributie: € 30 per jaar.

Bankrelatie:

ABN - AMRO Bank rek.nummer 49.70.37.440
t.n.v. Vereniging "Het Reewild" te Rhenen.

'Capreolus' is het onafhankelijke orgaan van de Vereniging Het Reewild. De weergegeven meningen komen niet noodzakelijkerwijs overeen met die van het bestuur. De redactie behoudt zich het recht voor, elke reactie te korten of te redigeren.

Copy voor 'Capreolus' voor:

nr. 39: 1 augustus 2003, nr. 40: 15 oktober 2003
zenden aan redactie van Capreolus:
Elburgerweg 146, 8171 RJ Vaassen,
spekfauna-advies@introweb.nl

Foto voorpagina:

G. Baay

Overname van artikelen is toegestaan
mits de bron wordt vermeld.

Over reeën leren.....

Door Bas Worm

Opleidingen, cursussen en onderzoeksinstituten waarin reeën / reewildbeheer aan de orde komen

Er zijn verschillende manieren om meer over reeën te weten te komen. Kennis is te vergaren op verschillende manieren:

1. zelfstudie verrichten;
2. studie aan scholen en universiteiten;
3. cursussen volgen;
4. onderzoeksinstituten;
5. kennishebbers en ervaringsdeskundigen raadplegen.

Dit artikel geeft met name een overzicht van studies (en onderdelen daarvan) en cursussen die betrekking hebben op het ree. Het overzicht is niet uitputtend, maar het geeft een aardig beeld van wat in den lande over reeën gedoceerd wordt en gestudeerd kan worden.

Zelfstudie

In de vorige Capreolus is al ingegaan op een aantal 'standaardwerken'; boeken die door hun inhoud van belang zijn bij het op peil brengen van je kennis over reeën. De boeken verschillen van insteek: de een gaat meer over het beheer (bejagen) van reeën, de ander meer over de biologie van de soort, weer een ander boek gaat meer in op de ecologie van het ree (relatie met het landschap en andere dieren). Het gebruik van dit soort bronnen verschilt weer van persoon tot persoon: wat heeft je interesse en 'verslind' je dit soort boeken vooraf, of gebruik je ze als naslagwerk nadat je in het veld een bepaalde waarneming gedaan hebt? De meeste 'standaardwerken' zijn wel zo compact geschreven dat ze door hun hoge informatie-dichtheid als leesboek weinig geschikt zijn, maar veel meer een functie hebben als naslagwerk, een enkele *die-hard* nagelaten natuurlijk.

Daarnaast is in de vorige Capreolus ingegaan op internet-zoekmachines waarmee artikelen, publicaties, foto's etcetera over reeën gevonden kunnen worden. Hier duikt de kunst van de goede (combinatie van) trefwoorden, zoekmachines (Ilse, Google etcetera) en bibliotheek-sites op. Over dit onderdeel van kennisver-garing hoeven we hier dan ook niet verder meer in te gaan.

Hogescholen en universiteiten

In Nederland zijn verschillende hogescholen en universiteiten met een landbouwkundige en/of natuurgerichte achtergrond. Nagegaan is wat op deze instellingen over het ree gedoceerd wordt. Hieronder in het kort de bevindingen van deze zoektocht:

Hogeschool Larenstein (Velp)

Larenstein (IAHL) kent de opleidingen Natuur en Landschapstechniek & Bosbouw. Binnen deze opleidingen wordt onder andere het vak natuurbeheer gedoceerd. Binnen dit vak wordt ook ingegaan op het onderdeel faunabeheer. Alleen binnen het dictaat behorende bij dit onderdeel is aandacht voor reeën, in de vorm van een vijftal artikelen:

- Algemene info over de nederlandse Cervidae (ree en edelhart 1 A4; damhert en moeflon 0.5 A4).
- Vertonen reeën onder natuurlijke(r) omstandigheden ander sociaal gedrag? Artikel uit Capreolus, nummer 26 (2000).
- Reeën zonder bejaging. Artikel uit Argus 3-4 (2000).
- Effecten van de afsluiting van natuurgebieden op het gedrag van grote zoogdieren. Artikel uit De Levende Natuur, nummer 6 (2001).
- Het ree in de 21e eeuw. Artikel uit Capreolus, nummer 29 (2001).

Wie meer info over Larenstein wil, kan via het internet zoeken en vragen:
<http://www.larenstein.nl/>

Van Hall Instituut (Leeuwarden)

Het Van Hall-instituut kent een opleiding Diermanagement (zie bijvoorbeeld ook Argus 2, 2002, p.10-13). In die opleiding staat de relatie tussen mens en dier centraal en wordt ingegaan op de functies die dieren in onze samenleving vervullen: van knuffelbeest tot studieobject. Bij diermanagement draait alles om non-productie dieren, zoals gezelschapsdieren, dieren-tuindieren, wildlife en proefdieren. Men vindt dat meer aandacht geschonken dient te worden aan aspecten als voedselbehoefte en leefomgeving. De Stichting Reeënonderzoek Nederland verzorgt het onderdeel 'reeënbeheer' in het 1e jaar. Het onderdeel over reeën wordt met name geïllustreerd door de relatie voedselaanbod en welzijn van reeën in het natuurgebied de Oude Venen. In het college wordt ingegaan op het opzetten van onderzoek, de uitvoering en evaluatie ervan. Meer over Van Hall weten? Zie op het Internet: <http://www.vhall.nl/>.

Wageningen Universiteit

Binnen faculteit dierecologie wordt een vak 'animal ecology' gegeven. Daarin wordt niet per dier ingegaan op de ecologie van een soort, maar worden thema's behandeld als populatiedynamica en verteringsfysiologie. Bij deze thema's wordt veelal wel ingegaan op hoe dat dan bij het ree in elkaar steekt. Reden hiervoor is dat van de hertachtigen vrij veel bekend is. Wat meer specifiek onderscheid men binnen dierecologie verschillende thema's, zoals thema 2.1: Begrazingsecologie en andere plant-dierrelaties. Dit thema gaat in op zaken als: relatie vertering van herbivoren en hun grootte, de invloed van vegetatie-hoogte op het foeragegedrag, het effect van grootte van de herbivoor op snelheid

Foto: B. Worm

van grazen, draagkrachtbepaling voor ree en damhert in een duingebied (Amsterdamse Waterleiding Duinen). Een ander thema is thema 4.1: Faunabeheer. Binnen dat thema worden onder andere aandacht geschonken aan hoe Nederland eruit zou zien als er niet meer gejaagd zou worden. Dit onderwerp is gerelateerd aan de nieuwe Flora- en Faunawet waarin het aantal te bejagen soorten sterk is verminderd. De discussie over al of geen jacht duurt onverminderd voort. Wat zouden de consequenties zijn als er niet meer gejaagd zou worden in ons land? Zowel plezierjacht als beheersjacht moeten in de beschouwing worden betrokken. Dit thema heeft als doel inzichtelijk te maken wat wel en niet nodig is en waar de lacunes in onze kennis zitten. Internetpagina: <http://www.wau.nl/>.

Katholieke Universiteit Nijmegen (KUN)
Binnen de KUN bestaat de subfaculteit Biologie als onderdeel van de opleiding Milieunatuurwetenschappen. De Subfaculteit Biologie bestaat uit zes afdelingen en twaalf leerstoelgroepen, die onderwijs verzorgen en onderzoek verrichten. Een voor ons wellicht interessante leerstoelgroep is Dierecologie en Dierecofysiologie (Prof.dr. S.E. Wendelaar Bonga). De leerstoelgroep richt zich echter vooral op zoet- en zoutwaterleven.
Internet:
<http://www-eco.sci.kun.nl/AnimalEcology.htm>
& <http://www.biowetenschappen.sci.kun.nl/>.

RUU Rijksuniversiteit Utrecht
De RUU heeft een onderwijsmodule 'Wildlife management' als keuzevak voor 4e-jaars bij de veterinaire faculteit. De al eerder in dit artikel vermelde Stichting Reeënonderzoek is hier sinds 5 jaar bij betrokken om inzicht te geven in de betrokkenheid van dierenartsen bij populatiebeheer van in het wild levende dieren, in dit geval reeën. Ingegaan wordt op de Flora- en Faunawet en de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren. De werkvorm betreft zowel hoor- als werkcolleges.

Universiteit van Amsterdam (UVA)
Mogelijk wordt ook aan de Universiteit van Amsterdam (UVA) wel binnen een of ander kader aandacht geschonken aan onze wilde hoefdieren, waaronder het ree.

Foto: B. Worm

Wijnen Harm van de Veen had daar zijn 'roots'. Informatie hierover heb ik echter (nog) niet kunnen verkrijgen.

Kortom: op verschillende hogescholen en universiteiten komt het ree in meer of mindere mate aan bod. Bij de hogescholen betreft het veelal stof dat aangeboden wordt als onderdeel van een vak, bij de universiteiten ligt dit anders; naast het volgen van vakken zijn er onderzoeksprogramma's waar reeën een rol in spelen en je kunt in principe zelfs afstuderen op het ree als dit binnen de context van zo'n programma valt.

Cursussen

De Grofwildcursus
De Grofwildcursus bestaat in een lange en korte versie en wordt gegeven via het IPC Groene Ruimte te Schaarsbergen. De lange cursus is de reguliere cursus. De korte is enkele malen op speciaal verzoek gegeven voor leden van het Veluws Hert en het St. Hubertus Gilde. De volgende tekst gaat in op de 'lange' cursus. De grofwildcursus duurt 2 jaar (32 dagdelen) en kent een theorie- en praktijkdeel. Aansluitend is voor werkelijk bij het beheer betrokken personen een aanvullende praktijkopleiding mogelijk van 2 jaar. Het theoriedeel gaat in op ecologie en beheer van de grote wilde zoogdieren van Nederland: edelhert, damhert, wild zwijn en ree. Verschillend deskundigen leveren een specifieke bijdrage. Twee onderdelen gaan specifiek over reeën: (1) het ree en (2) het reeënbeheer. Het eerste onderdeel is algemeen en gaat in over oorsprong van het ree, een algemene beschrijving van het voorkomen, leefwijze en verspreiding. Het deel reeënbeheer heeft als onderwerpen: systematiek, anatomie, spijsverteringsstrategie, sociale structuur, populatiedynamica, en beheren van populaties. Een en ander is verwerkt in een beheermethode, gericht op de professionalisering van de wildbeheerder.

Internet: www.ipcgroen.nl, of bij specifieke vragen kunt u de cursuscoördinator benaderen: Hans Spek, 026-3550148 / h.spek@ipcgroen.nl

Cursus welzijn van reeën

Dit is een nieuwe cursus die ook door het IPC verzorgd wordt, in samenwerking met de Stichting Reeënbeheer Nederland. Gedurende een periode van 12 jaar heeft de stichting een cursus, gericht op populatiebeheer, gedraaid in Biddinghuizen. In 2000 is in overleg met het IPC in Schaarsbergen een vernieuwde cursus opgezet. In de nieuwe cursus staat het welzijn van populaties in het wild levende reeën centraal. Als gevolg van de inwerkingtreding van de Flora- en faunawet is de zorgplicht voor dieren uitgangspunt geworden voor de terrein- en wildbeheerders. In de vernieuwde cursus wordt daarom aandacht besteed aan juridische, veterinaire, biologische en praktische aspecten. Bij de biologische aspecten wordt nader ingegaan op de relatie tussen voedselaanbod en welzijn van reeën. De cursus, die niet alleen uit theorie maar ook uit praktijkonderdelen bestaat, gaat 6 maanden duren en wordt in 7 cursusavonden gegeven.

Internet: www.ipcgroen.nl, of bij specifieke vragen: Hans Spek, 026-3550155 / h.spek@ipcgroen.nl.

Reewildcursus(sen)

Momenteel bestaan er bij de Vereniging het Reewild verschillende cursussen: de 'Basiscursus', de cursus Achterhoek, de cursus Limburg en de Keurmeesterscursus. Aangezien de inhoud en onderlinge afstemming van deze cursussen momenteel flink in beweging is, wordt in dit artikel niet verder op deze cursussen ingegaan. Hierover zal t.z.t. in Capreolus nader bericht worden.

Kennisinstituten

Op verschillende instituten wordt gericht

onderzoek verricht aan reeën. Allereerst nemen de genoemde universiteiten een deel van dit onderzoek voor hun rekening in allerlei onderzoeksprogramma's. Daarnaast zijn er een aantal niet-onderwijsinstellingen die ook onderzoek verrichten aan het ree. Te denken valt aan het ID-DLO te Lelystad (sinds MKZ-crisis heeft het ID ook versterkte aandacht voor de in het wild levende hoefdieren), Wageningen Research Centre (Alterra samen met LUW) en de Stichting Reeënonderzoek Nederland. Deze instellingen publiceren met enige regelmaat uitkomsten van onderzoeken. Hiervoor is internet wederom een geschikt zoek- en vindmedium, maar ook periodieken als het **Vakblad Natuurbeheer** of het **Boomblad** geven informatie over recente onderzoekspublicaties.

Kennishebbers en ervaringsdeskundigen

Een heel andere manier om kennis te vergaren dan de hierboven vermelde instellingen en cursussen is gelegen in het raadplegen van kennishebbers en ervaringsdeskundigen. Met de eerste bedoel ik vooral wetenschappers (biologen en ecologen) die zich lange tijd met reeën hebben bezig gehouden of dit nog

steeds doen. Die kun je natuurlijk proberen te benaderen als je specifieke vragen hebt. Voor een belangrijk deel kom je deze kennishebbers vanzelf tegen als je een opleiding of cursus volgt.

Daarnaast de ervaringsdeskundigen; de mensen die veel tijd doorbrengen (al dan niet professioneel) in het veld. Dit soort mensen kan je alles vertellen over terreingebruik, aanspreken etcetera. Wat in mijn ogen hierbij wel belangrijk is dat je, ook al zijn deze mensen zo ervaren, steeds kritisch blijft op wat je hoort en ziet. Ervaringsdeskundigen gaan volledig op hun waarnemingen af; het kan dan zijn dat een deel van 'de waarheid' zich aan hun waarnemingsvermogen onttrekt. Sla dan ook altijd de (wetenschappelijke) boeken en tijdschriften er eens op na: wat zeggen die ervan? Een combinatie van veldkennis en theorie/wetenschappelijke bevindingen zijn volgens mij de manier om voor jezelf conclusies te trekken en zo kennis operationeel te krijgen.

Tot slot; hoe je met kennisvergarig omgaat hangt gewoon van veel dingen af: hoeveel tijd en zin heb je; wordt er iets van je verwacht

in FBE-verband of is het 'vrijwillig', ben je een boekenlezer of breng je liever die tijd in het veld door; ken je kennishebbers en / of ervaringsdeskundigen of sta je er 'alleen' voor. Wil je je ervaringen delen of zoek je het liever zelf uit? Heb je zin/tijd/geld om een cursus te volgen of niet? Tot in welke mate van detail wil je ook zaken snappen/weten? Hét recept om reeëndeskundige en / of -kenner te worden is daarom niet te geven, maar ik denk dat dit artikel samen met de artikelen uit de vorige Capreolus een aardig beeld geven van wat er aan kennis te 'vinden' is.

Succes met de zoektocht naar kennis!

Een woord van dank aan de volgende personen die op verschillende wijze een bijdrage geleverd hebben aan de inhoud van dit artikel:

- Marius Christiaans, Hogeschool Larenstein
- Joop Poutsma, Stichting Reeënonderzoek Nederland
- Geert Groot Bruinderink, Alterra
- Gerrit Jan Spek, Vereniging Het Reewild
- Jan Meesters, Vereniging Het Reewild
- Sip van Wieren, Wageningen Universiteit
- Hans Spek, IPC Groene Ruimte.

Advertentie Eelerwoude

Spiegel

Door Jan M. Smit

Wij zijn een stelletje herkauwers. Alleen hebben we geen magen waar we het grovere of het fijnere voedsel in kunnen bewaren. Maar we zijn wel heel bijzonder, want we stoppen de voorgedruide brei weg in onze hersens en dat is toch wel uniek!

Het ree is een bijzonder mooi beest, waard om goed beheerd te worden. Bijna iedere jager of wildbeheerder die met deze diersoort te maken heeft, is wat dat betreft vol goede moed. Door de hoge opkomst op de reeëncursussen en de inzet van al onze docenten blijkt dat de positieve wil en de belangstelling overtuigend aanwezig zijn. De cursussen zijn geweldig belangrijk voor de basiskennis over het ree in het algemeen en het is fijn dat ze zo goed bezocht worden.

Een heel oude diersoort

Het ree is een heel oude diersoort waarvan het gedrag zo boeiend en veelzijdig blijkt dat het erg moeilijk is om het dier te doorgronden. Het stelt ons steeds voor raadsels en gelukkig maar, anders was er vast en zeker nooit zoveel over geschreven en was er nooit zoveel onderzoek naar gedaan.

Door vondsten in oude aardlagen kon worden aangetoond, dat het ree in zijn tegenwoordige verschijning al miljoenen jaren geleden voorkwam in de toen gematigde streken. In de ijstijden bewoog de ijskap afwisselend in zuidelijke en noordelijke richting en de reeën trokken mee. Nu is het zo dat het ree voorkomt tussen ruwweg de Middellandse Zee tot bijna aan de poolcirkel. En natuurlijk verder naar het oosten.

Omdat het ree al zo oud is wil dat zeggen dat het erfelijke (genetische) materiaal ook al erg lang bestaat. Het is daarom niet waarschijnlijk dat wij als beheerders daaraan nog iets zouden kunnen veranderen of verbeteren. We zien verschillen in de verschijningsvorm van het ree, zowel wat de lichaamsbouw als wat de geweevorming betreft. Wat het lichaam aangaat is er het zogenaamde *Bergmann-effect*. Dit geeft aan dat hoe noordelijker of hoe hoger (in de bergen) het ree voorkomt, hoe zwaarder het is. Zo zijn de dieren in Zweden en Denemarken statistisch zwaarder

Spiegel

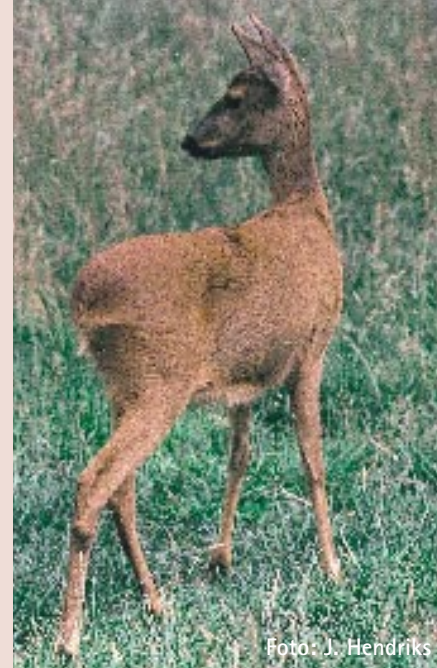
dan bij ons. Er zijn nog andere specifieke kenmerken, zoals het Spaanse ree. Dat verkleurt nauwelijks en de oren zijn een stuk langer!

Feno en genotype

Het erfelijk materiaal is ook van belang voor de geweevorm. Vandaar dat sommige dieren een heel specifieke opzet laten zien. Hoewel de vererving wel een rol speelt, is daarnaast de invloed van de voedingstoestand en van de veldomstandigheden die de mens schept van veel betekenis. De geweevorm is, bij wijze van spreken, aan alle kanten bij te sturen en daarom begeven we ons op glad ijs als we denken dat hieraan ook genetisch nog iets te verbeteren valt. De echt erfelijke factoren komen in het enkele dier soms niet duidelijk tot uiting, met dure woorden: het fenotype (het ree in zijn individuele verschijning) kan anders zijn dan het genotype (zoals dat door de erfelijkheid is vastgelegd).

Toekomstbokken en toekomstgeiten

Het getuigt mijns inziens dan ook wel van enige overmoed om te kunnen spreken van 'toekomstbokken'. Alsof juist deze dieren beter genetisch materiaal zouden hebben dan andere bokken, die wellicht in mindere veldomstandigheden zijn volgroeid. Een 'toekomstbok' heeft een beetje geluk gehad, maar verder bestaat het alleen in onze gedachtegang. We zouden dan ook sommige geiten als 'toekomstgeiten' moeten bestemmen, maar zover gaat onze voorkeur in het reebeheer geloof ik niet. Het maakt genetisch dus in feite niets uit of een gezonde geit door een kapitale bok van vier jaar of door een toevallig aanwezige stevige jaarling gedekt wordt. Bovendien weet je nooit welke geit door welke bok beslagen wordt. In het

Geen spiegel

verlengde hiervan maakt het voor de populatie niets uit of je een mooie bok schiet of een armzalig exemplaar.

Het ree heeft zich de tweede helft van de vorige eeuw sterk vermeerderd. Of dat nu komt door de zure regen waardoor sommige kruiden en lage struiken weliger groeiden of door andere oorzaken, het blijft min of meer in het ongewisse. Een feit is wel, dat het ree een cultuurvolger lijkt en praktisch op ieder 'ree'delijk geschikt terrein voorkomt. Dat hoeft niet eens erg groot te zijn, we zien concentraties op soms erg kleine stukjes van 20 tot 50 hectare. De Nederlandse dichtheid is gegroeid van 5000 in 1950 tot 65.000 nu (zegt men, maar het kunnen er net zo goed 112.000 zijn). En dat heeft gevolgen, waar we niet voor uit de weg mogen gaan.

Verantwoordelijkheid

Omdat er zoveel reeën zijn, hebben we als beheerders ook meer verantwoordelijkheid. Was het vroeger zo, dat het erg leuk was om eens een ree op de Veluwe te zien, nu komen we het bijna overal tegen. Van Cadzand tot Terschelling. Maar ook op plaatsen die minder geschikt zijn of stukken terrein waar we ze beslist niet willen hebben. Het ree laat zich moeilijk sturen en is het er eenmaal, dan moet je er maar 'het beste van maken'. Hoewel het ree door voor mij onbegrijpelijke redenen niet meer onder 'wild' gerangschikt wordt, hebben we als jager wel de verantwoordelijkheid voor deze mooie diersoort gekregen. Er zijn ook jachtgezelschappen, die deze verantwoordelijkheid min of meer opeisen, omdat het bezig zijn met het ree zoveel voldoening geeft dat het één van de aantrekkelijke kanten van het wildbeheer is gaan uitmaken.

Sporen van reeën

Hoe weten we nu of er reeën in ons veld voorkomen? Dat is voor iemand die belangstelling toont voor het ree en een beetje thuis is in de natuur heel gemakkelijk te constateren. Je ziet direct de bekende veegboompjes, ligplaatsen, prenten, vraat, krabplaatsen, wissels en het boonsel en als je geluk hebt en wat ervaring zie je ze ook in levende lijve. Je leert waar je kijken moet. De aanwezigheid van deze sporen bewijst dat er in je veld van enige territoriumvorming sprake is en dan begint het verantwoordelijke werk. Je zorgt dat je met de jagers van gelijkgerichte gebieden een plan gaat maken om reeën te beheren, want jagers zijn daar door hun deskundigheid de eerst aangewezen figuren voor. Helaas zien organisaties als sommige provinciale landschappen, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en andere grotere terreinbeheerders (sommige gemeentes) dat niet altijd even goed in en willen soms vanwege de publieke opinie moeilijk verantwoordelijkheid nemen. Dat vergt extra moeite voor degenen die binnen een bepaald areaal gewetensvol moeten beheren, want ze moeten als het ware die onbeheerde stukken in hun beleid 'meenemen' en dat gebeurt in de praktijk ook.

Planning

Vervolgens wordt een beheerplan opgesteld en tellingen, draagkrachtberekeningen en afschot in leeftijdsgroepen worden in de beleidslijnen opgenomen. Daar wil ik even bij stilstaan.

De tellingen... Het ree is een heimelijke diersoort en heeft neus, oog en oor voor alles wat voor het dier niet normaal is. Zo kan het zijn, dat een geit rustig op 25 meter afstand naar een gezinnetje met kindertjes blijft kijken of dat een bok rustig wacht tot er een sliert fietsers voorbij is. Maar daartegenover staat een heel alert gedrag als een groene figuur opvallend onopvallend stiekem door het bos sluip om geen reeën te verstoren. Van de zintuigen is vooral de reuk bij het ree uitstekend ontwikkeld en tien tegen één dat het ree die veldsluiper allang geroken, gehoord of gezien heeft en maakt dat het wegkomt. Het tellen heeft dan ook geen praktische betekenis, anders dan om te weten dat je reeën in het veld hebt. Maar dat wist je al, omdat je die sporen had opgemerkt. Het tellen geeft op grotere oppervlakken nimmer een betrouwbare uitslag, of je nou het hele jaar rond telt of een paar keren 's ochtends en/of 's avonds.

De meeste auteurs zijn het erover eens dat je fouten maakt tot 300%! Dat tellen is langzamerhand zo'n automatisme geworden, dat het zich als een hardnekkig iets in onze hersenen heeft vastgezet. Als je het ziet als een gezellige sociale bezigheid, ga dan ook eens na of de over het algemeen hierdoor veroorzaakte verontrusting en verstoring wel recht doet aan het ree. Met tellen houd je niet alleen jezelf voor de gek, maar ook je combinanten, je WBE, de gemeentelijke, provinciale en landelijke overheid, je telt altijd dubbel, te veel, te weinig, op verkeerde plaatsen.

Draagkracht

Een ander fenomeen is de bepaling van de draagkracht. Er zijn wat dat betreft nogal wat zaken op papier gezet en iedere schrijvende deskundige heeft wel een model gelanceerd. De meeste zijn uitsluitend van academisch belang, want het ree weet niet wat die draagkracht is. Er zijn reeën die gek zijn op paardebloemen en andere die helemaal uit hun bol gaan van lijsterbes. Als er een ree is dat alleen aardappels en knolselderij wil, wat doet zo'n dier dan met de draagkracht zonder aardappels? Het is aardig om te bekijken of er in een bepaalde biotoop reeën kunnen leven, maar ook dit heb je al gemerkt door te letten op de sporen die hun aanwezigheid verraden, ze maken het in eerste instantie zelf uit.

De modellen zijn zo verwarringwekkend en ingewikkeld dat ik ze niet begrijp. Ik kan ze ook niet, als normaal jager, met een bepaalde gezonde stand in overeenstemming brengen. Troost je: niemand kan dat, want er zijn te veel onzekere factoren, de literatuur staat daar vol van. Het werken met zomer- en winterterritoria, migratie, pH's, eiwitconcentraties, maaginhoudonderzoek, beenmergvetgehaltes, vier-seizoenen-vegetatie-verslaggeving, berekeningen met calorieën, het

heeft alleen wetenschappelijke betekenis. Draagkrachtmodellen worden gebruikt om aan te geven wat er leven kan. Dat is natuurlijk de omgekeerde wereld en een uiting van niet natuurlijk denken. Mag het ree niet zelf uitmaken of het zich ergens thuis voelt? Wetenschappers benaderen de zaken soms zo aanmatigend, zo helemaal los van de natuur en ik begrijp dat af en toe niet zo goed. Natuurlijk is het wel zo, dat wanneer ergens eenmaal reeën zijn, zij gebruik maken van het voedsel dat er is, maar je moet het niet omdraaien. Je mag niet zeggen: zoveel voedsel is er dus er kunnen zoveel reeën getolereerd worden. Het moet bij wild in de eerste plaats om het welzijn van het dier gaan. Als blijkt dat door een draagkrachtbepaling de conditie van de populatie achteruitgaat dan is dat een belangrijker signaal. Daarom is beheer nodig.

Leeftijdsbepaling

Dan nog iets over de leeftijdsbepaling. Vele dingen worden daarbij als maatgevend genoemd. Het gewei, de slijtage van de kiezen, lengte neustussenschot, al of niet gerelateerd aan de afstand en de dikte van de rozenstokken, de schedelomvang, de lengte van de kiezen, de slijtage van de schalen, veel wordt erbij gehaald om de leeftijd te bepalen. Leeftijd is ook weer van wetenschappelijk belang, maar 99% van onze jagers wil niet belast worden met wetenschap. Ze zijn gewoon geïnteresseerd in een reëel beheer, de leeftijd wordt soms geschat en daar houdt de verslaggeving mee op.

De enige juiste manier om de leeftijd te weten te komen is (theoretisch - in het veld natuurlijk niet door te voeren) om de kalveren te chippen (als bij een hond of koe) en dat bij afschot of vangst af te lezen. De meest gebruikte bepaling is door de slijtage van het gebit. Maar dat is zo afhankelijk van de hardheid van dentine en glazuur en van het

Foto: M. v.d. Belt

Foto: G. Baay

beschikbare voedsel (op Terschelling zit er bijvoorbeeld veel zand op de duinkruiden), dat een schatting binnen een marge van drie tot vier jaar al mooi is. Naar mijn mening is een redelijk goede methode om slijpplaatjes van de kiezen te maken. Maar dat is niet ieder gegeven. Het is tijdrovend, vergt ervaring en minutieus te werk gaan en je hebt er een goede microscoop voor nodig. Dan kun je met een zekerheid van 80% de leeftijd bepalen. Het neustussenschot geeft ook enige zekerheid, maar ook hier heb je toch ook gauw een speling van enkele jaren. Laten we over het gewei maar helemaal zwijgen, want daar is geen peil op te trekken, behalve voor de jaarlingen. Stubbe zegt in zijn boek *Rehwild* (1997) dat er eens alle spitsers en gaffels in een bepaald gebied in Zwitserland zijn geschoten en wat bleek? Meer dan zestig procent was ouder dan twee jaar! Bouw en gedrag geven indicaties, al zijn ook daar vele variaties mogelijk. Ook een zestigjarige weduenaar dartelt wel eens om een jonge blom, niks mis mee!

Laten we ook wat dat betreft reëel worden en spreken van jong, middelbaar en oud. Om de gedachten te bepalen beschouwen we als jong tot 15 maanden, middelbaar van 15 maanden tot vijf jaar, oud meer dan vijf jaar. (Aardig is om op te merken dat de gemiddelde leeftijd van een populatie twee tot hooguit drie jaar is!).

In het algemeen kun je stellen, dat zowel de tellingen, de draagkrachtbepalingen aan de hand van een vegetatieonderzoek als de exacte leeftijdsbepaling meer een wetenschappelijk doel hebben. Het zijn zaken die een beheerplan kunnen ondersteunen, maar de populatie bepaalt uiteindelijk het beleid.

Huidig beleid

Tot nu toe zien we een beleid, dat naar vele kanten een verlies heeft opgeleverd. Wij jagers hebben veel en nutteloze tijd gestopt in tellingen, er is onnodige onrust in het veld

gebracht, wij zijn te rade gegaan bij deskundigen die een bepaalde draagkracht voorspelden, we hebben veel moeite gedaan om de minutieuze verslaggeving naar de provincie te sturen en deze zijn zo begaan met een populatie die de pan uitrijst, dat ze met de vergunningverlening vaak aan de lage kant blijven. Dan worden de jagers weer op het verkeerde been gezet door te veronderstellen dat wanneer alles zo moeizaam moet gaan, het hier wel om een in aantal teruglopende diersoort zal gaan, dus niet te veel schieten! Dan is de vicieuze cirkel rond en de populatie-uitbreiding met tienduizenden bewijst dat we tientallen jaren op een verkeerd spoor zaten.

Rood is goed

Een aanwijzing is terug te vinden op de trofeeënshows met voor de 'slechte' bokken een groene stip en voor de mooie zesenders een rooie! Dat is het frustrerende van die shows: een jager die alleen maar mooie bokken in zijn veld heeft omdat hij het wél goed heeft gedaan wordt beloond met een rooie stip en het gros van de jagers dat een populatie maar laat groeien en daarom alleen maar kleine spitsertjes of armzalige gaffeltjes schiet krijgt een groene stip. Het zou andersom moeten: de groene stippen worden rood vanwege slecht beheer en de rode worden groen omdat die jagers het goed doen!

Hoe doen die jagers het kennelijk goed? Door het ree niet alleen zijn eigen beste biotoop te laten kiezen, maar ook zijn optimale gezondheidstoestand.

Poutsma heeft ons op het goede spoor gezet, een briljant idee is eenvoudig: bekijk het veld en veronderstel welk gedeelte voor het ree de kwalificatie slecht, matig of goed kan krijgen, maar laat dat dan verder aan het ree over. Daarna was zijn advies om vooral te schieten in 'slecht', minder in 'matig' en een enkeling

in 'goed'. Maar een duidelijk vervolgtraject ontbreekt verder. Waarom moet je reeën tolereren in slechte gebieden? Ga door tot er alleen dwaalgasten zitten in het slechte of middelmatige gebied, want reeën horen helemaal niet in die gebieden thuis! De beesten worden daar door overpopulatie toe gedwongen, maar ze willen ook liever gewoon 'thuisblijven'.

Je ziet gauw genoeg welke gebieden vooral door het ree worden aangenomen, welke dus de kwalificatie 'goed' hebben. Zorg dat het ook hier zo leeg wordt dat daardoor de reeën uit de slechte gebieden worden 'aangezogen'. Als je dan na jaren een trofeeënshow wilt houden leer je daaruit de gemiddelde gezondheidstoestand van een populatie in een bepaald gebied en je hoeft je niet meer bezig te houden met rode en groene stippen. Dan is het prima. En wat zo gemakkelijk is: de verbetering verloopt natuurlijk, je hoeft niets anders te doen dan zorgvuldig uitdunnen. Niet bijvoeren, geen pH verhogen, geen wildakkers, geen draagkrachtbepaling, alleen maar veldkennis.

De gezondheid kun je meten aan het geschoten en ontweide dier. Je moet daarom ieder binnengekomen ree nauwgezet en zorgvuldig bemonsteren. Je meet het conditieproduct (CP). Als je een bepaald afschot hebt voor een gelijk gewaardeerd gebied, meet je een drietal jaren het CP van alle geschoten dieren. De drie daaropvolgende jaren ga je het afschot verdriedubbelen, zo mogelijk tweederde jong (tot 15 maanden) en eenderde middelbaar en oud (vooral de geiten) en je meet weer van ieder dier het CP. Iemand verzamelt alle gegevens en zet ze in de computer (excelprogramma). Wat zie je dan? Twee dingen: het CP gaat (in de meeste gebieden) omhoog en de economie vaart er wel bij (minder schade door vraat, vegen, aanrijdingen, reddingsacties, enzovoort). Je kunt eventueel een indeling maken voor de gebieden waar reeën voorkomen, zoals zandgronden, bos, klei, open veld en dergelijke. Blijft het CP gelijk, dan heeft de populatie een goede conditie en is dat CP maatgevend voor dat gebied. Je kunt dan eventueel overwegen om het afschot drie jaar te verlagen om te zien wat er dan gebeurt. Het weer in gezonde toestand van de populatie brengen heeft ook bijkomende voordelen. De territoriale bokken behoeven niet meer (vooral bij de bronst) zo energieverpillend in actie te komen ter verdediging van hun leefgebied. Hoe sterker ze door de winter komen, hoe

mooiere opzet! We geven de jaarlingen minder kans aan de bronst mee te doen waardoor ze het seizoen daarop krachtiger en beter tevoorschijn komen en de rust in de goede leefgebieden gaat er aanmerkelijk op vooruit. Dat alles komt de populatie en het welzijn voor de stand ten goede. Wat is daar dan op tegen?

Een andere denkwijze

Het vergt een andere denkwijze van jager, van terreinbeheerder en overheid die allen gaan inzien dat het tot nu toe gevoerde beleid een overschot aan reeën opleverde. Binnen dit beleid kwam het voor dat in een

gebied honderden dieren moesten worden 'afgemaakt', want in één seizoen bijna duizend dieren 'ruimen' is geen jagen meer. Het zal erop neerkomen dat in een reeks seizoenen wel een aanmerkelijke reductie van het aantal wordt bereikt. Dat kan onsympathiek overkomen, maar uiteindelijk verlost het ons van de armetierige reetjes op de hele arme zandgronden, van vele aanrijdingen en van alle groene stippen. Het komt het individuele dier ten goede. Het vergt een andere vergunningverlening, een brede machtiging om op 5000 hectare ree te beheren. Het vergunningstelsel voor afschot per dier werkt anti-

productief. De beheervergunning moet per beheereenheid naar plaatselijke inzichten en volgens het eigen beheerplan ingevuld kunnen worden. Gaat het onverhoopt niet goed, dan kan altijd getoetst worden aan een fauna-beheerplan en kunnen de verantwoordelijken bijgestuurd worden. Is het optimale CP eenmaal bereikt, dan moeten we terug in afschot, geleidelijk, om te zien wat er gebeurt. Je kunt dan een flexibel beleid voeren, per seizoen afhankelijk van voedselaanbod, weersgesteldheid in de winter en economische factoren.

Een nieuw beleid schept kansen voor jonge jagers, die ook wel eens wat willen. Schakel ze in, want het is onze meest gemotiveerde groep!

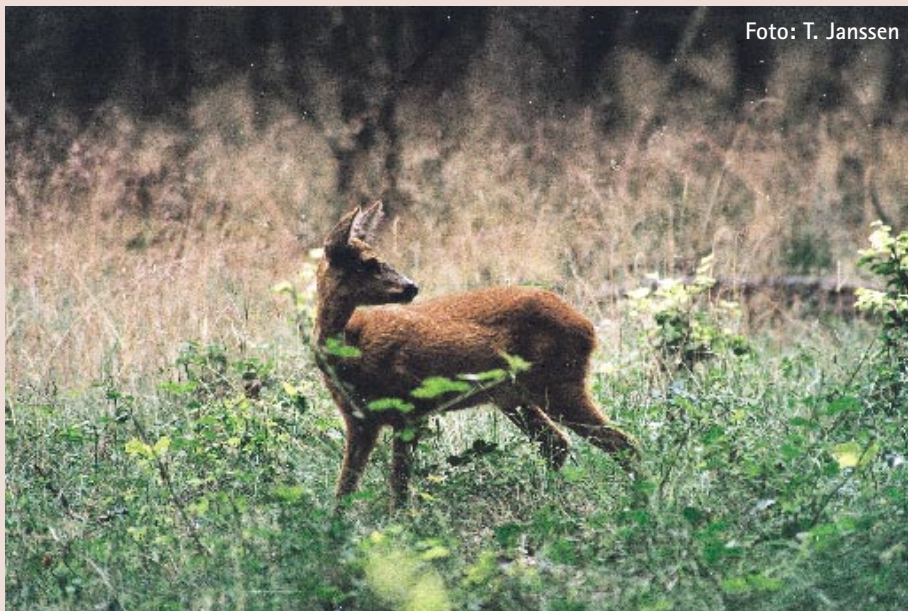
Spiegel

De bedoeling van dit verhaal is om een spiegel voor te houden. Omdat het tot nu toe gevoerde beleid niet heeft kunnen voorkomen dat het ree net zo snel toenam als de vos. Om in de toekomst een beheer door te voeren dat recht doet aan het (individuele) ree, gebaseerd is op veldkennis en een beheerplan waarbij de wetenschap alleen maar ondersteunend is.

Een betere methode vereist durf. Hebben we die?

jan1.smit@wxs.nl

Foto: T. Janssen

Visies op nut en noodzaak van reeënbeheer

De redactie heeft dit voorjaar allerlei organisaties die op een of andere manier te maken hebben met reeën of reeënbeheer aangeschreven. Terreinbeheerders is gevraagd hun visie te geven op de nut en noodzaak van reeënbeheer. Rijkswaterstaat en Prorail is gevraagd hoe zij met reeën omgaan in relatie tot ruimte, uitwisseling en het gevaar op aanrijdingen. Ook LTO, de Recron en de Jagersorganisaties zijn aangeschreven.

Met de reacties hadden we het zomernummer willen vullen. Echter de termijn was voor veel organisaties te kort om te kunnen reageren. In dit nummer treft u de eerste vier reacties aan.

In de nog volgende nummers zal verder aandacht worden besteed aan de reacties die nog binnen gaan komen.

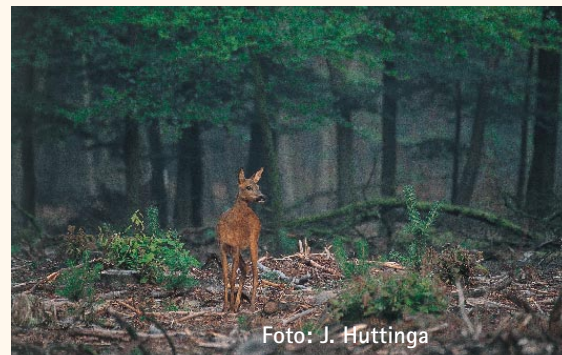

Foto: J. Huttinga

Terreinbeheer in conflict met reeënbeheer?

Door R. Smits

Het antwoord op die vraag is op zich gemakkelijk, namelijk: het hangt van beider doelstellingen af.

Hoe ziet de primaire beheerdoelstelling van het terreinbeheer er uit?

SBNL onderschrijft de noodzaak van actief beheer en de mogelijkheid van verstandig gebruik van de natuur.

De nog resterende natuurterreinen in Nederland staan sterk onder invloed van de omgeving. Recreatie, verkeer, industrie, landbouw en alle andere denkbare activiteiten hebben een directe invloed op de natuur in ons land.

Gemakshalve vergeten we dan nog even de lange termijn effecten door uitstoot van afvalstoffen, meststoffen, geluidsoverlast en lichtvervuiling.

Het is een utopie te veronderstellen dat de natuur nog vrijelijk zijn gang kan gaan zonder de aantasting van de biodiversiteit.

Het Ree als cultuurvolger

De reeënpopulatie in Nederland is de laatste jaren met sprongen toegenomen. En dit ondanks de afname van de beschikbare vrije ruimte. Meer bebouwing in het buitengebied, meer wegen en meer recreatie. Ook de 'gewone' recreant ziet steeds meer reeën. Men kan zich dus de vraag stellen: Is het ree tammer geworden, of het biotoop duidelijk verbeterd?. Zeer vermoedelijk is het een combinatie van beiden. De laatste jaren is 'natuurlijk bosverjonging' een begrip geworden in de terreinen die door natuurbeschermingsorganisaties worden beheerd.

In het kort betekent dit dat de monocultures van naaldbout omgevormd zijn/worden tot bossen met een diversiteit in soorten bomen en struiken. Dit proces wordt vanuit de overheid gestimuleerd via diverse subsidieregelingen. In hoeverre deze vorm van bosbeheer een volledig alternatief is voor de conventionele bomenakkers uit oogpunt van opbrengst, zijn de meningen nog sterk verdeeld.

Als voedselbron is een 'natuurlijk bos' beter voor reeën dan een monoculture met niet of nauwelijks ondergroei. Veeg of vraatschade zal in dit laatste perceel eerder worden opgemerkt. En dus lijkt de aanleiding tot ingrijpen eerder aanwezig. Ingrijpen kan verdere bedrijfsschade voorkomen en biedt indirect meer kansen voor natuurlijke bosverjonging. In een natuurlijk bos met volop variatie in voedsel, dekking en open ruimte zijn reeën minder in beweging.

En is dus moeilijker te tellen. Lastig voor de beheerders die bij hun plannenmakerij uitgaan van een getalsmatige onderbouwing.

Alternatieve dekkings- en voedselmogelijkheden?

Eén van de factoren bij het bepalen van de draagkracht van een reeënkernleefgebied is de beschikbare dekking. In de bestaande modellen bedoelt men hiermee weliswaar bos, maar inmiddels is bekend dat ook maïsvelden ruimschoots als alternatieve dekking worden gebruikt. Na de oogst is deze vorm van dekking weg en moeten de reeën hun toevlucht zoeken tot de dekking in het bestaande bos. De aanwezige kruiden en struikvegetatie kan gaan lijden van de plotseling verhoogde populatie. Afhankelijk van de totale beschikbare hoeveelheid voedsel zal de sprong of een deel daarvan door het gebied gaan zwerven. Hierbij is het onvermijdelijk dat verkeerswegen worden overgestoken met alle denkbare gevolgen van dien. Als compensatie voor het gebrek aan natuurlijke voedselbronnen zou men foerageerders

op geschikte plaatsen kunnen aanleggen. De reeën kunnen dan langere tijd in het gebied verblijven en bij de keuze van een geschikte plek zal de negatieve invloed van verkeer en recreatie minimaal zijn. Door extra voedselaanbod zal er minder vraatschade zijn aan de kruiden en struiklaag en kan het proces van natuurlijke bosverjonging beter op gang komen. Maar is men dan niet bezig met het kunstmatig verhogen van de draagkracht van het terrein, en dus van de stand? *Meer mogelijkheden tot schieten mag hiervoor in ieder geval niet de reden zijn. Aanleg van fourageerders schept op deze manier een morele verplichting voor de toekomst!*

Kant en klaar oplossing?

Een kant en klaar oplossing voor het, boven beschreven, complex proces is er (gelukkig) niet. Daarvoor zijn er teveel elkaar beïnvloedende factoren. Het welzijn van een gezonde reeënpopulatie staat echter buiten kijf. Iedere terreinbeheerder is in feite gastheer voor Het Ree. En heeft dus een directe verantwoordelijkheid voor de aanwezige populatie. Een gedeelte van die verantwoordelijkheid (populatiebeheer) kan hij delegeren aan anderen.

In tegenstelling tot wat de titel doet vermoeden, mag men stellen dat terreinbeheer en reeënbeheer onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden. Goede samenwerking en het op elkaar afstemmen van ieders ideeën zijn daarbij een bindende voorwaarde.

R. Smits is Biotoopconsulent bij SBNL Organisatie voor Particulier en Agrarisch Natuurbeheer.

Foto: S. de Vries

Reeënbeheer gemeente Ede

Door J. Otter, Boswachter Gemeente Ede

De gemeente Ede heeft diverse landgoederen in eigendom met een totale oppervlakte van circa 2.300 hectare. Het terreinbeheer op deze landgoederen wordt in eigen beheer verzorgd. Het wildbeheer wordt echter door derden uitgevoerd. Op circa 2000 hectare, 5 grotere aaneengesloten gebieden, is de jacht verpacht aan de vereniging Natuurmonumenten en op twee kleinere landgoederen is het jachtrecht in handen van de gemeente Ede waarbij de uitvoering van eventueel afschot wordt verzorgd door de plaatselijke Wildbeheereenheid Zuid-West Veluwe (leefgebied 6).

Ondanks het feit dat de jacht verpacht is en daarmee wettelijk de verantwoording van het wildbeheer bij de pachter ligt, is de gemeente Ede zeer betrokken bij de uitvoering van het beheer en wordt het beheer in onderling overleg ook uitgevoerd conform het beleid van de gemeente.

Reeënbeheer

Regulering van de stand door middel van afschot van dieren in onze terreinen betreft alleen de soorten edelhart, wild zwijn en ree. In tegenstelling tot de soorten edelhart en wild zwijn, waaronder jaarlijks afschot plaatsvindt tot de gewenste voorjaarstand is bereikt, is afschot van reeën beperkt tot een enkel slecht exemplaar. Ongeveer 6 jaar geleden is besloten om de reeënstand niet meer te bejagen. Dit had twee redenen, enerzijds paste dit in het beleid van de jachtpachter de vereniging Natuurmonumenten en anderzijds bestond sterk de indruk dat de reeëndichtheid beneden de draagkracht van het terrein lag. De totale stand van reeën is inmiddels sterk toegenomen van circa 150 stuks in 1996 naar een totaal van circa 300 stuks in 2002 op een oppervlakte van 2000 hectare. Bij het besluit om reeën niet meer te bejagen zijn wij niet uitgegaan van het standpunt dat er nooit meer ingegrepen zal worden. Er kunnen situaties ontstaan waarbij ingrijpen in de populatie weer gewenst is. Daarover straks meer.

Gevolgen niet-beheren

Het beheer van de afgelopen 6 jaar, of eigenlijk geen beheer, heeft tot gevolg gehad dat de stand behoorlijk is toegenomen. Behalve de stand van de reeën is ook het recreatief gebruik van de bossen toegenomen en bovenverwachting heeft dit tot nu toe nauwelijks problemen gegeven. In al onze terreinen, ook in druk bezochte bosgedeelten zoals het

draagkracht bedoelen we in dit geval niet de draagkracht voor wat betreft voedsel maar de draagkracht ten aanzien van ruimte voor het ree. Hierbij moet dan gedacht worden aan het verschijnsel stress tengevolge van een te hoge stand. Hierdoor zou een sterk verslechterde conditie kunnen ontstaan waardoor individuele reeën op zoek gaan

Edese bos, zijn reeën zeer goed zichtbaar geworden voor het publiek en is de gewenning ten opzichte van de dagelijkse wandelaar, zelfs met hond, groot. Een belangrijke voorwaarde voor een dergelijke situatie is echter wel dat er voldoende dekking aanwezig is waarbij ook de grootte van de percelen zeer belangrijk is. Op landgoed Kernhem is belangrijk minder dekking aanwezig en de populatie reeën blijft daar laag, ondanks een ruim voedselaanbod.

Redenen om in te grijpen

Zoals genoemd kunnen er situaties ontstaan dat wij toch zullen ingrijpen in de populatie. Een van die situaties zou kunnen ontstaan als de natuurlijke bosverjonging in de knel komt. De huidige stand geeft echter tot op heden geen problemen ten aanzien van de natuurlijke bosverjonging. Zou de gemeente besluiten om bosverjonging door middel van aanplant doorvoeren dan zou de reeëndichtheid eerder aanleiding geven tot ingrijpen. Ook zal er een situatie kunnen ontstaan dat de draagkracht van het terrein is bereikt. Met

naar andere leefgebieden en hopeloos in de problemen kunnen komen. Het criterium 'welzijn' van de totale populatie is voor de gemeente Ede dan ook zeker een overweging om de populatie weer te gaan beheren. Het welzijn van het individuele dier speelt zoals gezegd nu al een rol. Eventuele slechte of zieke exemplaren worden incidenteel altijd al geschoten. Dit betreft echter maar enkele exemplaren en heeft dus geen betekenis ten aanzien van het beheer van de populatie.

Een hogere reeënstand heeft per definitie tot gevolg dat er meer verkeersslachtoffers onder de reeën vallen maar dit zal desondanks niet te snel worden aangegrepen om weer populatiebeheer toe te passen, tenzij de stijging van slachtoffers een directe relatie heeft met bovengenoemde situatie van stress. Overbegrazing van kruidenvegetaties speelt vooralsnog geen rol in de keuze voor het ree-beheer, waarbij echter aangetekend moet worden dat we in de Edese situatie spreken over relatief arme en droge bossen en derhalve komt er geen rijke kruidenvegetatie

voor. Omdat de landgoederen onderdeel uitmaken van het grote aaneengesloten bos- en heidecomplex van de zuidwest Veluwe zijn er relatief weinig reeën die de mogelijkheid hebben om te foerageren in landbouwgebieden. In enkele terreinen is die mogelijkheid er wel maar dit geeft geen conflicten met de landbouw.

Samenvattend komt het er dus op neer dat de gemeente Ede overtuigd is van het nut en

de noodzaak van reeënbeheer vanwege de volgende overwegingen:

- het in de knel komen van de bosverjonging,
- het welzijn van de reeënpopulatie (stress en conditieverslechtering),
- het stijgende aantal verkeersslachtoffers.

De kunst is nu om voor het moment dat genoemde problemen zich daadwerkelijk voordoen het beheer weer te gaan uitvoeren. Het is voor ons moeilijk en bovendien

onnodig om hier een tijdpad voor uit te zetten. Misschien is beheer volgend jaar weer nodig, misschien pas over tien jaar en misschien wel helemaal niet. Belangrijk is in ons geval het volgen van de reeënstand door professionele faunabeheerders, korte lijnen tussen faunabeheer en terreinbeheer en zorgen dat je snel en adequaat je beheer kunt aanpassen.

Tanks, vliegtuigen en... reeën

Door Ir. C.E. de Kramer en M.F.A.M. van Keulen

Er worden veel spectaculaire militaire oefeningen op defensieterreinen uitgevoerd. Hierbij horen tanks, vliegtuigen, geweren en nog veel meer. Toch is dat niet het enige aspect van defensieterreinen. Voor natuurliefhebbers is er namelijk ook veel moois te zien. Reeën horen daar uiteraard bij.

In dit themanummer van Capreolus geeft een aantal terreineigenaren / beheerders hun visie over het beheer van het ree. In dit artikel ga ik in op de visie van het Ministerie van Defensie op het nut en de noodzaak van het beheer van reeën. Hierbij komen verschillende facetten van het algemene beleid en beheer van defensieterreinen aan de orde. In het bijzonder wordt het beheer van vliegvelden besproken.

Foto: M.F.A.M. van Keulen

Om goed te kunnen functioneren heeft Defensie oefenterreinen, schietterreinen, vliegvelden, een vlootbasis, kazerne- en opslagterreinen tot haar beschikking. In totaal is ongeveer 27.000 hectare in beheer. Daarmee is Defensie een van de grotere terreinbeherende organisaties in Nederland. Uiteraard zijn de terreinen primair bedoeld voor militair gebruik. Inrichting en beheer zijn dan ook gericht op de militaire functie, echter in nauwe samenhang en in afstemming

met natuur en landschap. De meeste militaire oefenterreinen zijn (deels) opengesteld voor recreatief medegebruik.

Defensie en Natuur

Om rekening te kunnen houden met de natuur en om een optimaal natuurbeheer te kunnen voeren, moet eerst bekend zijn wat voor natuurwaarden aanwezig zijn en vervolgens hoe deze zich ontwikkelen. Hiervoor heeft Defensie in 1996 samen met het Expertisecentrum van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (EC-LNV) een systeem opgezet dat deze waarden in kaart brengt en in de loop van de tijd volgt. Dit is het project *Inventarisatie en Monitoring van Natuurwaarden op Defensieterreinen*. Voor dit project onderzoekt een team van deskundigen de natuurwaarden in de vorm van vegetatie, broedvogels, dagvlinders, libellen, reptielen en amfibieën op de belangrijkste defensieterreinen. Ongeveer eens in de vijf jaar wordt een herhaling uitgevoerd, zodat duidelijk wordt hoe deze waarden zich onder het militaire gebruik en het gevoerde beheer ontwikkelen. Zo kan Defensie steeds het militair gebruik en het terreinbeheer in het voordeel van de natuur bijstellen. Uit de systematische inventarisatie van defensieterreinen blijkt dat deze hoge natuurwaarden herbergen. Sinds het begin van de inventarisaties is een aantal zeldzame plant- en diersoorten ontdekt. Het voorko-

men van deze soorten is vaak direct of indirect een gevolg van het militaire gebruik of het daarmee samenhangende beheer.

Defensie en Reewild

Reeënbeheer

Met betrekking tot jacht en schadebestrijding volgt Defensie het principe van de Flora- en faunawet: nee, tenzij...

Op vrijwel alle defensieterreinen komen reeën voor. Reeën zijn een wezenlijk onderdeel van de natuur op de terreinen. Er wordt bij Defensie in principe alleen ingegrepen in de reeënpopulatie, indien dit noodzakelijk is vanuit militair oogpunt (in het kader van vliegveiligheid) of om schade aan de natuur te voorkomen. Indien er een zeer ernstig ziek of verwond ree op een terrein aanwezig is, zal dit afgeschoten worden. Verder speelt verkeersveiligheid uiteraard een rol bij populatiebeheer van reeën.

Een belangrijk onderdeel van populatiebeheer is het bepalen van afschot. Bij het bepalen van afschot wordt de aanwezigheid van dekking en rust op de terreinen in de berekening meegenomen. Afschot van reeën wordt altijd onderbouwd met veel veldwerk. Tijdens het veldwerk worden de aantallen reeën, de samenstelling van de populaties, de conditie van de reeën en de plaats van de kernleefgebieden in de terreinen geïnventariseerd.

Schade

Reeën beïnvloeden de bosverjonging door vraat en vegen, waardoor de uiteindelijke houtkwaliteit daalt. Dit is een natuurlijk proces. Aangezien alleen de houtkwaliteit beïnvloed

Foto: M.F.A.M van Keulen

wordt, maar niet de natuurwaarden, is vraat door reeën over het algemeen geen reden om afschot te plegen. In veel bossen op onze terreinen is de kwaliteit van de bosverjonging niet meer van belang, omdat veel bossen niet meer voor houtproductie worden gebruikt. Omdat in sommige gebieden landbouwgronden aan onze terreinen grenzen, vindt er voor de schadebestrijding overleg plaats met de Wildbeheereenheden. Tot nu toe zijn er geen klachten geweest van landbouwers.

Verkeersveiligheid

Het is niet geheel te voorkomen dat reeën een weg oversteken. Vaak gebeurt dit door onrust binnen een reeënpopulatie. Onrust kan veroorzaakt worden door natuurlijk gedrag (zoals tijdens de bronst) en door afschot of andere vormen van verstoring door mensen (o.a. recreatie). Ook spelen de reeëndichtheid en de verdeling van het voedsel aan weerszijden van de wegen een rol. Indien de hoeveelheid valwild in een gebied erg hoog is, werkt Defensie mee aan populatiebeheer van reeën in het gebied door op haar terreinen afschot te plegen. Op onze terreinen worden voor de verkeersveiligheid preventieve maatregelen genomen, zoals het plaatsen van waarschuwingborden en het geven van voorlichting. Ook het instellen van een maximum snelheid behoort tot de mogelijkheden. Afschot wordt alleen als laatste middel ingezet.

Oefen- en schietterreinen

Op vrijwel alle oefen- en schietterreinen komen reeën voor. Een aantal oefenterreinen wordt gebruikt om met tanks te oefenen. Van ieder oefenterrein is een kaart gemaakt, waarop is aangegeven waar tanks (en andere voertuigen) mogen rijden. Tijdens oefeningen kunnen reeën in de overige delen van het terrein dekking vinden. Hierdoor blijft de onrust binnen de reeënpopulatie beperkt. Op de schietterreinen wordt met allerlei soorten geschut geoefend, maar reeën trekken zich hier over het algemeen weinig van aan. Het lawaai van het schieten is namelijk min

of meer voorspelbaar, waardoor gewenning optreedt. Er is geconstateerd dat dieren, ook bij de inzet van zwaar geschut, niet op- of omkeken. Verder is er altijd genoeg dekking te vinden in de onveilige zone rondom het doelengebied. Omdat schietterreinen gesloten zijn voor publiek, treedt er geen verstoring door recreanten op.

Militaire vliegvelden

Op alle militaire vliegvelden, in gebruik bij de Koninklijke Luchtmacht, komen reeën voor. Het faunabeheer is in handen van de Luchtmacht Jagers Vereniging. Dit heeft twee redenen. Ten eerste zijn de vliegvelden gesloten voor publiek (in verband met veiligheid), dus de jacht wordt niet aan derden verhuurd. Ten tweede vergt het specifieke gebruik extra aandacht voor reeën en vogels. Deze diersoorten kunnen namelijk een gevaar vormen voor de vliegtuigen (vogelaanvaringen, botsingen met reeën).

De Luchtmacht Jagers Vereniging heeft ongeveer 25 in actieve dienst zijnde leden. Verdeeld over de militaire vliegvelden in Nederland betekent dit dat er ongeveer 4 leden per vliegveld actief zijn. Hiervan is één persoon de Regelend Jager (coördinator van het faunabeheer op het vliegveld). Vaak is dit ook de *vogelman*, die als taak heeft om voor de vliegveiligheid vogels en andere dieren weg te houden van de vliegstrip. Verder verzamelt hij gegevens over onder andere de aanwezige reeën op het vliegveld. Deze gegevens worden door de brandweer ter plaatse en door de verkeerstoren aangevuld met waarnemingen over voornamelijk baan kruisingen.

De Luchtmacht Jagers Vereniging streeft ernaar convenanten te sluiten met de plaatselijke Wildbeheereenheid (WBE). Dit houdt in dat de afschotvergunningen via WBE lopen en dat de gegevens over de reeën aan hen worden doorgegeven. Alleen indien het vanuit militair oogpunt noodzakelijk is, wordt van het reeënbeheerplan van de WBE afgeweken.

Botsingen en bijna botsingen tussen reeën en vliegtuigen zijn nooit helemaal te voorkomen. Afgaande op het aantal gemelde rapporteringen gaat het echter om incidentele

gebeurtenissen. Vrijwel alle aanvaringen met reeën deden zich voor met landende vliegtuigen. Mogelijk is het gebrul van een startende F-16 zo angstaanjagend voor reeën dat dit de dieren (zelfs in paniek) ervan weerhoudt om zich in de richting van de geluidsbron te verplaatsen.

Iedere keer dat een ree de vliegstrip oversteeft (baankruising), is er een kans dat het dier botst met een vliegtuig. Daarom is het beheer erop gericht zoveel mogelijk baankruisingen te voorkomen. Dit wordt bereikt door onrust bij de reeën te vermijden en aan populatiebeheer te doen. Bij het bepalen van afschot is de plaats van de territoria ten opzichte van de vliegstrip van belang. Indien zo'n gebied dicht bij de vliegstrip ligt, mag de daar aanwezige reeën-

Foto: M.F.A.M van Keulen

stand niet te groot worden.

Rust wordt gegarandeerd door het instellen van restricted area's, waar zelfs tijdens militaire oefeningen geen mensen komen. Omdat de vliegvelden voor publiek gesloten zijn, treedt er geen verstoring door recreanten op.

Alle reeën op een vliegveld afschieten (de zogenaamde nuloptie) heeft geen zin. De vliegvelden zijn weliswaar omrasterd, maar de hekken houden reeën niet tegen. Afschot van de gehele populatie trekt weer andere soortgenoten aan, die niet gewend zijn aan het militaire gebruik van het terrein. Dit houdt in dat de kans op baankruisingen groter zou worden.

Samenvatting

Defensie streeft ernaar zo goed mogelijk haar natuur te beheren, voor zover dit binnen het militaire gebruik mogelijk is. Hierbij hoort het zorgvuldig omgaan met de reeën op defensierreinen.

Ir. C.E. de Kramer – Ministerie van Defensie; Dienst Gebouwen, Werken & Terreinen, Centrale Directie Adjudant M.F.A.M. van Keulen – Ministerie van Defensie; Koninklijke Luchtmacht, Vliegbasis Gilze-Rijen

Foto: M.F.A.M van Keulen

Beheren of creperen?

Koninklijke Nederlandse Jagers Vereniging, M. Montizaan

De Vereniging Het Reewild vroeg de KNJV onder welke omstandigheden zij beheer van reeën nodig acht. Naar de mening van de KNJV kan dit nodig zijn uit oogpunt van verkeersveiligheid, dierenwelzijn en schadebestrijding. Per Faunabeheereenheid moet bekeken worden in hoeverre één of meerdere van deze omstandigheden binnen het werkgebied aanleiding vormt voor beheer van deze diersoort.

De interactie tussen reedichtheid en verkeersveiligheid is beslist een punt om aandacht aan te besteden. Immers in het met wegen doorspekte Nederland speelt het aspect verkeersveiligheid vrijwel overal een rol, zij het in het ene gebied sterker dan in het andere. Dit hangt sterk samen met de mate waarin leefgebieden van reeën met wegen worden doorsneden. Dat er duidelijke indicaties zijn voor een relatie tussen reedichtheid en het aantal aanrijdingen met reeën is naar voren gekomen uit registraties in Flevoland. Naast het aspect veiligheid spelen nog twee zaken een rol. Namelijk schade aan de auto en het dierenwelzijn. De schade aan een voertuig als gevolg van een aanrijding met een ree zal al snel 2000 euro bedragen. Het dierenwelzijn is in het geding

omdat een aangereden ree vaak gedoemd is te creperen in het veld. Kortom, beheer van reeën is te prefereren boven het aan laten rijden van deze dieren door de automobilist. Het grootschalig uitrasteren van wegen om aanrijdingen te voorkomen is geen reële optie. Bovendien is het rijksbeleid juist gericht op ontsnippering van gebieden.

Ook het welzijn van individuele dieren speelt een rol bij de vraag of populaties moeten worden beheerd. Door het ontbreken van grote predatoren als lynx en wolf zullen reeënpopulaties niet kunnen profiteren van een natuurlijke selectie door predatie. Wat dan resteert is dat voedselgebrek en parasieten regulerende factoren worden, waardoor reeën door verhogering en ziekte sterven.

Door voedselschaarste verslechtert de conditie van de dieren dermate, dat zij minder weerstand kunnen bieden aan parasitaire infecties. Reeën die in slechte conditie verkeren dragen vaak grote aantallen parasieten bij zich. Het voorkomen van parasieten als long- en maagdarmwormen is op zich een natuurlijk verschijnsel. Binnen een gezonde populatie bestaat een evenwicht tussen gastheer en parasiet. Maar in situaties van hoge populatie dichtheden en daarmee gepaard gaand gebrek aan voedsel, ontstaat bij deze territoriaal levende dieren langdurige stress. Dit ondermijnt de weerstand van het dier en tast het welzijn aan. In die situaties gaan voedselgebrek en parasieten een dusdanige rol spelen dat dit leidt tot de dood van individuele dieren. Dit is vanuit dierenwelzijn ongewenst

Daarnaast kunnen economische motieven een belang vormen om in te grijpen in reeënpopulaties. Daarbij valt te denken aan schade door reeën aan land-, tuin- en bosbouwgewassen. Ook wanneer een reeënpopulatie bijvoorbeeld een ongewenste invloed heeft op de (natuurlijke) bosverjonging, kan het noodzakelijk zijn de stand (tijdelijk) te verlagen.

Foto: J. Huttinga

Leeftijdsbepaling bij het ree na het schot

Door A. Rutten

De slijtage van de gebitselementen van de onderkaak is nog altijd de snelste methode om een schatting van de leeftijd van het geschoten stuk te maken.

De methode is niet 100% betrouwbaar, er zitten haken en ogen aan, maar met een redelijke ervaring is een goede schatting mogelijk. Het is ook de methode die tijdens de diverse reeëncursussen wordt onderwezen en gedemonstreerd aan de cursisten. Wagenknecht ¹ heeft een uitstekende brochure geschreven met gedetailleerde foto's. Deze brochure is helaas uitverkocht.

De slijpplaatjesmethode waarbij het aantal cementringen wordt geteld geeft een nauwkeuriger uitslag, maar dat is niet weggelegd voor de gemiddelde reeënbeheerder. Men moet een goed slijpplaatje kunnen maken en een microscoop bezitten en dan nog is een ruime ervaring vereist om de leeftijd enigszins nauwkeurig te bepalen.

Voor de alledaagse praktijk moeten we het dus doen met de slijtage.

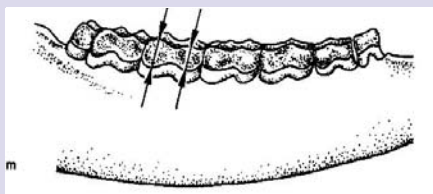
In de laatste Capreolus (*Leeftijdsbepaling bij reewild*, pag.12) wordt door de auteur een methode genoemd die door Stubbe in Duitsland is ontwikkeld.

Helaas maakt de auteur zich er daar een beetje te gemakkelijk van af. Hij geeft aan dat de slijtage wordt gemeten aan de P3 en de M3 maar vertelt niet hoe dat precies gaat. De slijtage wordt gemeten aan de wangzijde van de kies met behulp van een schuifpasser die in tienden van mm's nauwkeurig is. Een halve mm verschil geeft reeds een flink leeftijdsverschil.

De hoogte van de kies wordt gemeten vanaf de grens waar de pigmentatie begint.

Voorwaarde is dat de schoongemaakte en uitgekookte kaak niet wordt gebleekt!

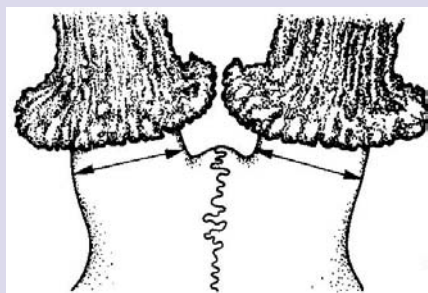
De gebitselementen: premolaren en molaren bestaan bij het ree uit twee delen. Men dient beide delen van de tweede kies (M2) te meten en te middelen. Het komt regelmatig

voor dat de beide kaakhelften ongelijke slijtage vertonen. In zo'n geval moet de kies aan beide kanten worden gemeten en opnieuw de uitkomst worden gemiddeld. Meet in zo'n geval dus vier kiesdelen, tel alles op en deel door vier.

De methode zoals door Stubbe en Lockow is beschreven ^{2, 3, 4}, is echter nog iets ingewikkelder. Door de onderzoekers is aangetoond dat als men meer gegevens in een zogenaamd nomogram tezamen brengt, de nauwkeurigheid toeneemt.

Men heeft daarom gekozen voor twee bepalingen waarvan men de uitkomsten op het nomogram I aanbrengt en zo de leeftijd afleest. De twee bepalingen zijn de gemiddelde doorsnede van de rozenstokken en de hoogte van de M2, gemeten zoals hiervoor beschreven.

Is de slijtage der kiezen zeer onregelmatig (wat soms voorkomt) dan moeten alle premolaren en molaren gemeten worden en de gemiddelde waarde worden uitgezet op nomogram II.

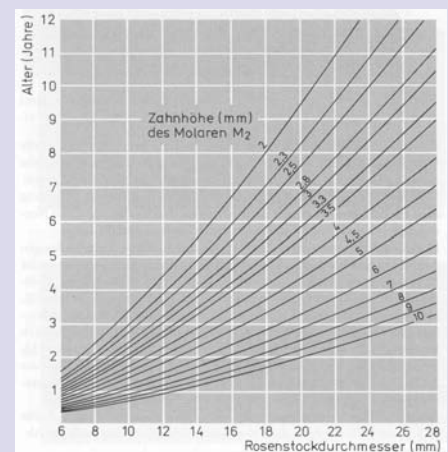
De methode is ook van toepassing bij de geiten. Dan worden de P3 en de M2 gemeten en via een kruistabel afgelezen (zie pag. 16).

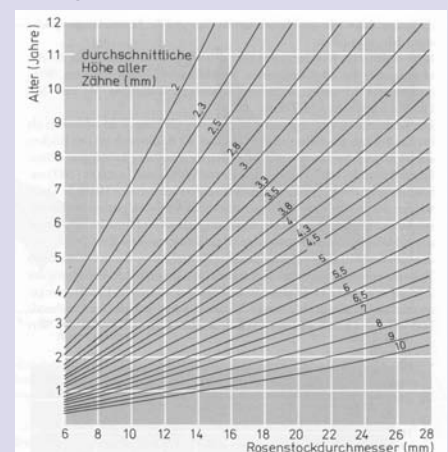
Foto: G. Baay

Stubbe en medewerkers stellen dat met deze manier bij 85% van de bokken de ouderdom met een nauwkeurigheid van ongeveer één jaar verschil kan worden bepaald.

Nomogram I

Nomogram II

Aan de hand van een tiental onderkaken hebben wij de methode van Stubbe gezet naast de gebruikelijke leeftijdsbepaling aan de hand van slijtage en de methode van slijpplaatje (Koenderink).

Abb. 7: Altersschätzung des weiblichen Rehwildes

Alter Jahre	Höhe des P 3 in mm								
	2	3	4	5	6	7	8	9	
2	10	8	8	7					
3	9	8	7	6					
4		7	6	5	5	4			
5			5	5	4	3			
6			5	4	4	3	2		
7				4	3	2	2		
8					3	2	1		
9						1	1	1	

1. De P3 en de M1 werden beoordeeld op slijtage en kleur van het dentine en dan vergeleken met kaken van bekende leeftijd en de tabel van Wagenknecht.
2. Volgens de beschreven methode van Stubbe en Lockow werd tweemaal zorgvuldig gemeten. De gevonden waarden werden via het nomogram herleid tot de leeftijd.
3. Door Koenderink werden slijpplaatjes gemaakt van de P2 van dezelfde kaken.

Het blijkt dat de verschillende methodieken elkaar niet veel toegeven (zie grafiek). Vooral in de jongere leeftijdsgroepen (3 en 4 jaar) komen de uitkomsten zeer goed overeen. In vier van de tien kaken vinden we bij alle drie bepalingen een gelijke uitkomst. In de oudere groep werd met de Stubbe methode vier maal een jaar jonger gevonden dan met de slijpplaatjesmethode.

Concluderend uit de literatuurgegevens en dit beperkte onderzoek kan worden gesteld dat de door Stubbe en Lockow beschreven

methode een waardevolle en gebruiksvriendelijke aanwinst is bij de leeftijdsbepaling van gestrekt reewild.

Het is echter noodzakelijk de metingen zo nauwkeurig mogelijk te verrichten.

¹ Prof.Dr.E. Wagenknecht: Wissen über Rehwildalter.

Sonderdruck Niedersächsischer Jäger.

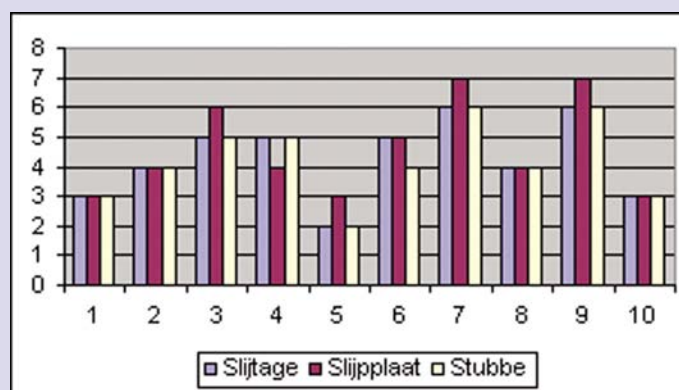
² Sonderheft III Deutsche Jagdzeitung, Dezember 1995

³ C.Stubbe, K.Lockow. Messchieber statt Götterblick.

Wild & Hund 1990;26;48

⁴ C.Stubbe. Rehwild. Deutscher Landwirtschaftsverlag

Berlin 1989

Objectieve leeftijdsbepaling op basis van gebitsslijtage?

Door Jos van den Broek

Om een bijdrage te leveren aan de discussie rondom de leeftijdsbepaling van het ree aan de hand van het gebit wil ik de lezers wat aanvullende informatie uit de Duitse literatuur aanbieden waarin de deskundigen hun tanden kunnen zetten.

In zijn artikel *Leeftijdsbepaling bij reeën subjectief en objectief* schrijft Baltus Klip dat bepaling van de ouderdom aan de hand van gebitsbepaling de snelste manier is om ongeveer de leeftijd van het geschoten ree te bepalen. Met de aanduiding van ongeveer wordt ook precies de spijker op de kop geslagen want de slijtage van het gebit is van vele factoren afhankelijk waardoor ook de door hem gevolgde methode van Stubbe niet in alle gevallen uitsluitend kan geven. Een belangrijke, zo niet de belangrijkste bijdrage aan het inzicht in gebitsslijtage is geleverd door het onderzoek van Michael

Saar die in 1991 zijn dissertatie publiceerde: *Altersabhängige Veränderungen am Schädel und an der Zähnen des Rehes*. Saar onderzocht de belangrijkste methoden van leeftijdsbepaling van het reewild die in de literatuur genoemd worden. Vervolgens stonden hem 125 schedels en onderkaken van reeën ter beschikking waarvan de leeftijd bekend was. Hij liet deze 125 schedels/kaken door drie ervaren wildbiologen onafhankelijk van elkaar beoordelen op de leeftijd. Deze drie ervaren wildbiologen hadden de leeftijd in ongeveer 62% van de gevallen correct ingeschat. In bijna 25% van de gevallen zat

men gemiddeld een tot twee jaar onder de werkelijke leeftijd en in 13% van de gevallen werd de leeftijd als een tot twee jaar ouder beoordeeld dan de werkelijke leeftijd. Van de schedels bestond 20% uit jaarlingen, een klasse die eenvoudig te beoordelen is, aangaande de rest van de meerjarige reeën kwamen de specialisten slechts in 20 procent van de gevallen tot een eensluitende en correcte inschatting. Dit stemde tot nadenken.

Saar nam tenslotte de enige juiste beslissing: Hij mat de hardheid van het glazuur en het dentine van de 125 kaken. Met behulp van de Durimet-Pol-hardheidstester van de firma Leitz waarbij met een diamant de hardheid bepaald kan worden van dunne materialen,

werd alle materiaal driemaal getest waarbij het gemiddelde als eindwaarde fungeerde. Saar vond hierbij de volgende opmerkelijke gegevens:

De hardheid van het glazuur varieerde tussen een waarde van 139 en 331 met een gemiddelde hardheid van 225. Bij het dentine varieerde de hardheid tussen de 73 en 105 met een gemiddelde hardheid van 87,4. Kortom het hardste glazuur was bijna 2,5 keer zo hard als het zachtste en het hardste dentine was 'slechts' 1,43 harder dan het zachtste. Daarbij deed het geval zich voor dat hardheid van het dentine onafhankelijk was van leeftijd of kleur van het gebit. Saar trok de conclusie dat de grootste verschillen van slijtage niet zozeer zitten in de verschillende hardheden van het dentine maar in die van het glazuur. Jonge reeën waarbij de kroon nog met glazuur bedekt is en waarbij het glazuur een hoge hardheid heeft doen er langer over om dit weg te slijpen bij het laveien. Ergo: dit stuk wordt later jonger ingeschat en bij reewild met zachter glazuur

zal eerder het dentine aan de oppervlakte komen en vervolgens wordt na een dergelijk stuk ouder beoordeeld. Met het blote oog laat zich deze hardheid van glazuur en dentine niet meten en dat geeft ook de betrekkelijke waarde aan van de leeftijdsaanwijzing/-bepaling door keurmeesters op trofeeënshows.

Beter is met leeftijdsklassen te werken als 'jaarling' (duidelijk), 'volwassen' (2 tot 4 jarig), 'oud' (5 tot 8 jaar) en 'zeer oud' (alles wat hierboven zit). Slijpplaatjes kunnen een uitkomst geven maar ook deze hebben slechts een trefzekerheid van 85%. Kent het aanspreken van reewild z'n eigen problematiek, de inschatting van de jager die z'n reewild kent en het individuele stuk volgt is hierbij van even groot, zoniet groter belang dan een 'objectieve' beoordeling door een keurmeester die alleen geconfronteerd wordt met de kaken en de trofee. Want zoals u ziet, het ree weet toch uiteindelijk weer de dans te ontspringen.

Naschrift redactie

Zowel uit dit artikel als uit het stuk van Rutten blijkt dat er, welke methode je ook volgt, onzekerheden over de leeftijd blijven bestaan. Zou je de methoden bij elkaar voegen (dus eerst de hardheid meten en dan de slijtage in tiende millimeters, eventueel nog aangevuld met een slijpplaatje) dan kom je een heel eind. Maar is dit niet alleen een academisch belang? Welke jager doet dat? De beesten kun je pas meten als ze dood zijn en veel belangrijker is dus de kennis van de jager vóór het schot.

Wij denken dat wanneer je gewoon door de jaren heen ongeveer de leeftijd bepaalt aan de hand van de globale slijtage, de gemiddelde leeftijd over een aantal jaren betrouwbaar is.

Foto: J. Janssen

Sociale rangorde van het ree in Europa (deel 2)

Door T. Boerrigter

Algemeen

Dit is het tweede artikel uit de serie 'Voor u bestudeerd'. De basis vormt het boek *The European Roe Deer: The Biology of Success*. Dit werk is gemeenschappelijk uitgegeven door de universiteiten van Oslo, Stockholm, Kopenhagen, Oxford en Boston. Er is in Europa al vele tientallen jaren onderzoek naar reeën verricht en de bedoeling van deze uitgave was om de resultaten met elkaar te vergelijken en aan elkaar te toetsen. Dit artikel beschrijft het groepsgedrag, een deel van de onderlinge communicatie en de effecten van jaargetijden, biotopen en dichtheden op de sociale rangorde.

Groepsgedrag

Het ree is een solitair levend dier dat het grootste deel van het jaar vrijwel alleen doorbrengt of in kleine sprongetjes van twee tot drie dieren. In de zomermaanden zijn de bokken heel territoriaal en verdragen geen andere rivalen in hun directe nabijheid. In deze periode zijn ze meer op zichzelf dan de geiten, hoewel deze zich in de maanden mei en juni afzonderen om de kalveren te zetten. De kleine sprongen in de zomer bestaan uit een geit met haar kalveren waarbij soms een bok in de buurt staat. Deze vrijwel niet veranderlijke gezinssprongen vormen de basis van de sociale rangorde.

Jaarlingen kunnen worden aangetroffen in de omgeving van de volwassen dieren. Jonge bokken leven vaak alleen. Jonge geiten (smalreeën) maken vaak deel uit van een familiegroep. In eerste instantie kan dus worden geconstateerd dat reeën in de zomermaanden geen kuddegedrag vertonen. In combinatie met het ruimtegebruik van de volwassen dieren zorgt dit voor een stabiele relatie tussen de bokken en geiten. Onder natuurlijke omstandigheden behouden bokken gemiddeld vijf tot zeven (zelfs tot tien) jaar hetzelfde territorium. Hier kunnen ze de geiten beslaan die in hetzelfde gebied of in de buurt hun territoria hebben. Meestal zijn dit 1 tot 3 geiten in uitzonderlijke gevallen zelfs 8 tot 10 geiten per bok. Onderzoek naar reeën met zenders wees uit

dat de relatie tussen dezelfde bok en dezelfde geiten jaren bleef bestaan. Omdat de geitkalveren bijna altijd een leefgebied in de buurt van de geit betrekken beslaat een bok vaak jaren achtereen geiten uit dezelfde familie. Het resulteert in een zekere mate van inteelt binnen een populatie. Wel is gebleken dat er geiten zijn die in de bronst wegtrekken om ook nog met een andere bok te paren.

Communicatie binnen de sociale rangorde
Overdracht door geluid en geur zijn uitermate belangrijk voor reeën. Ze hebben goed ontwikkelde geurklieren aan kop en lopers. Daarnaast beschikken ze over de mogelijkheid tot het produceren van een groot aantal verschillende geluiden. Ze gebruiken deze geur- en geluidssignalen om hun status binnen de sociale rangorde te bevestigen en te handhaven. In deze samenvatting worden de geurmarkeringen buiten beschouwing gelaten. Alleen iets over het blaffen. Fiepen en ultrasone geluiden zijn communicatief ook erg belangrijk, daarover misschien later meer.

Bokken en geiten maken een *blaffend* geluid, zowel enkelvoudig als staccato. Wanneer ze worden verstoord springen de reeën in de richting van de dekking af terwijl ze een kort onderbroken (staccato) blaffend geluid kunnen maken. Het begint meestal met een korte krachtige blaf die wordt gevolgd door een serie korte blafjes op een vergelijkbare toon-

hoogte. Zijn ze in de dekking, dan blijven ze staan om het blaffen enkelvoudig enkele malen achtereen, eventueel harder te herhalen terwijl ze met de kop op- en zijwaartse bewegingen maken. Je hoort het met regelmatige tussenposen, tot wel veertien keer per minuut, op een toonhoogte tussen 250 en 4000 Hz. Dit wordt soms afgewisseld met het stampen van een loper en de bokken kunnen daarbij veggen. Het duurt bij bokken aanzienlijk langer dan bij geiten. Het (zuivere) keelgeluid van bokken wordt, in tegenstelling tot dat van de geiten, vaak vervaagd door een nasale boventoon. Bij een onderzoek op 431 verstoorde dieren blafte ruim eenderde en in bijna alle gevallen was het ree niet zeker van de situatie. Zowel jonge als volwassen dieren maken dit geluid, bokken vaker dan geiten. Kalveren beginnen doorgaans vanaf zes tot acht maanden, maar soms al van drie tot vier. In één op de vijf gevallen reageerden andere reeën. Tijdens het laten horen van een bandopname binnen 100 meter van een territorium in de maanden juli en augustus, reageerde de plaatsbok binnen een minuut. Het geluid wordt niet gebruikt om het territorium te verdedigen, maar het speelt bij de bokken wel een grote rol. Het moet eerder worden opgevat als een uiting van agressie of opwindning dan als een uiting van onzekerheid.

Yahner legde het blaffen van muntjaks (*Muntiacus reevesi*) uit als een anti-predatie strategie. Het blaffen betekent voor het roofdier je bent ontdekt en je kunt de jacht staken.

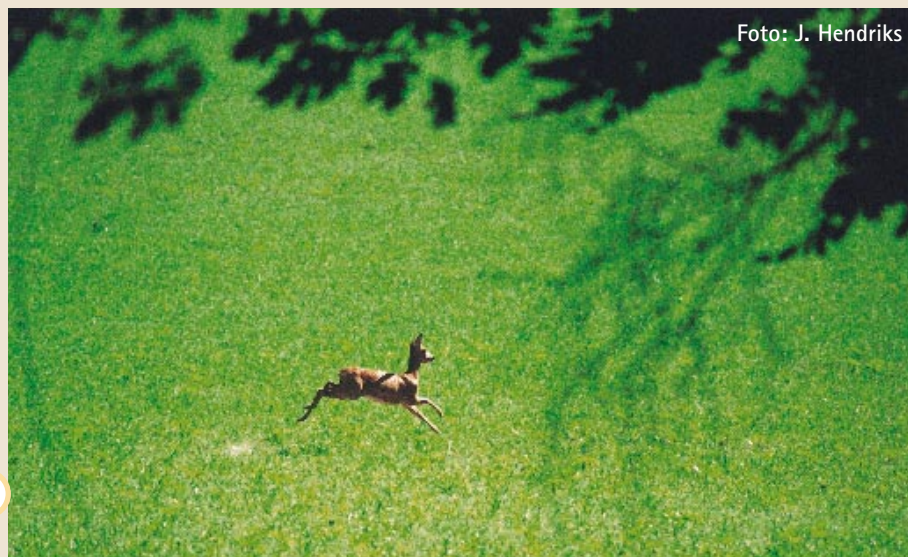

Foto: J. Hendriks

Binnen de sociale rangorde wordt het blaffen wel gebruikt om aan te geven dat een territorium bezet is. Niet alleen het geluid van beide seksen is verschillend, ook dat van de individuele dieren. Er zou enige hiërarchie uit blijken. Territoriale bokken reageren er verschillend op. Deze reactie is afhankelijk van:

- een wel of niet aanwezige familieband
- de hiërarchie binnen de rangorde
- de herkomst van het ree (binnen of buiten het leefgebied).

Blaffen fungeert dus, naast de andere geluiden, als een soort communicatiemiddel.

Ruimtelijke organisatie

De ruimtelijke organisatie van reeën wordt beïnvloed door de wisseling in jaargetijden, het landschap en de populatiedichtheid.

In de wintermaanden is de oppervlakte van een reeënleefgebied sterk afhankelijk van landschappelijke en klimatologische factoren. In bosbiotopen (vooral wanneer een dikke laag sneeuw het lopen lastig maakt) zijn de winterleefgebieden vaak klein. In open agrarische landschappen waarin foerageergebieden en dekking in beperkte mate aanwezig zijn maar meestal ver uit elkaar liggen, kunnen deze enorm groot zijn. Het is gebleken dat hoefdieren in de lente- en zomermaanden kortere afstanden per etmaal afleggen omdat het aanbod van voedsel en dekking toeneemt. Ze kunnen dus met een kleiner leefgebied volstaan. In de zomer bepalen het voortplantings- en sociale gedrag primair de grootte van de leefgebieden. De geiten zetten de kalveren in mei en juni. Na het zetten verblijven geiten circa vier weken in een zeer klein gebied vanwege de permanente zorg voor de kalveren.

In het voorjaar en de zomer is er bij de bokken een toename aan dagelijkse activiteiten waar te nemen. Ze zijn druk bezig met het markeren, patrouilleren en verdedigen van hun territorium. Afhankelijk van de grootte van het benuttingsgebied gedurende de winter is het territorium groter of kleiner. Bokken die geen territorium kunnen veroveren (voornamelijk jonge bokken) bestrijken gedurende de zomer een groot leefgebied waarin ze voortdurend rondzwerven. Het individuele zomerleefgebied blijkt afhankelijk te zijn van de voortplantings- en sociale activiteiten (agressie en territoriaal gedrag van de bokken, kalveren zetten door geiten).

In de herfst neemt het territoriale gedrag van zowel de bokken als de geiten af. In deze periode zoeken de reeën elkaar op en vormen een sprong. Deze bestaat meestal uit vier of

meer dieren waarbij jaarlingen en volwassen bokken zich voegen bij de kleine gezins-sprongen (zie groepsgedrag). In sommige gevallen bestaat een sprong ook uit de samenvoeging van enkele kleine gezinsgroepen waarvan de territoria aan elkaar grenzen en die zo een familiesprong vormen.

Groepsvorming en -grootte is afhankelijk van een aantal factoren zoals:

- populatiedichtheid
- dekking
- voedselaanbod
- klimaat (vooral sneeuwdikte en temperatuur).

Gedurende de wintermaanden maakt uiteindelijk circa 80% van alle reeën in een bepaald gebied deel uit van een sprong. Het

voor (o.a. bij de eland *Alces alces* en het axisiert *Cervus axis*). In een open landschap is het aantal doorgaans twee- tot viermaal zo hoog (en soms nog meer) als in een sprong in een gesloten boslandschap. In gemengde halfopen landschappen zoals een deel van de agrarische cultuurlandschappen van West-Europa en de Russische taiga tellen ze twee- tot driemaal zoveel dieren als in een gesloten landschap.

De vegetatie- en landschappelijke diversiteit is eveneens van invloed op de spronggrootte. In grootschalige biotopen met een homogene vegetatiesamenstelling, zoals de meeste moderne cultuurlandschappen, zijn de sprongen groter dan in kleinschalige heterogene biotopen. Onderzoek over een periode van

Foto: J. Hendriks

afnemen van het agressieve territoriale gedrag stelt oudere bokken in staat eventuele andere (jongere) bokken voor langere tijd in de sprong te tolereren. Sprongen die alleen maar uit bokken bestaan komen zeer zelden voor (minder dan 4%). Op de kleine gezins-sprong na verandert de samenstelling voortdurend door de uitwisseling van individuen. Vanaf maart tot eind april vallen de sprongen uit elkaar. Na deze periode neemt het aantal solitaire dieren snel toe (en de individueel beschikbare ruimte af).

De spronggrootte is gebonden aan het landschap (naarmate het landschap meer open is zal de sprong groter worden) en dat verschijnsel komt ook bij andere hoefdiersoorten

20 jaar toonde aan dat de spronggrootte met circa 42% toenam als gevolg van een toenemende intensivering van de landbouw waarbij de ontwikkeling van grotere landbouwpercelen ten koste ging van het aantal landschappelijke elementen.

Samenvattend kunnen de volgende patronen worden onderscheiden. In de voorjaars- en zomermaanden is in alle landschapstypen, het voortplantings- en sociale gedrag hetzelfde. Het gedrag van onvolwassen dieren zonder territorium wordt hier niet door bepaald. Het terreingebruik in de wintermaanden wordt bepaald door het landschap (open of gesloten) in combinatie met het voedselaanbod (homogeen of heterogeen).

Populatiedichtheid

Er is veel bekend over het grote effect dat de populatiedichtheid bij reeën heeft op de sociale structuur. Verschillende onderzoeken hebben uitgewezen dat het gemiddelde territoriumoppervlak van een individu afneemt als het aantal dieren toeneemt. Grootschalig onderzoek in een bebost gebied naar de groepsgrootte heeft aangetoond dat er substantiële veranderingen plaatsvonden toen de populatiedichtheid over een periode van 9 jaar toe nam van 5 tot 25 reeën per 100 ha. Aan het begin van de studie was in bijna de helft van het gebied geen aanwijzing dat er reeën voorkwamen. Aan het eind van de studie, bij de hoge dichtheid was 82% van de oppervlakte in meer en mindere mate bij de reeën in gebruik. In tegenstelling tot de bokken was bij de geiten geen duidelijke verandering in de oppervlakte van hun benuttingsgebied waarneembaar. De gemiddelde oppervlakte van de bokkenteritoria nam 30% af. Door de grotere druk op de beschikbare ruimte kregen de jongere bokken geen gelegenheid zich ergens te vestigen en bleven langer rond zwerven in een groter gebied. Doorgaans bemachtigen bokken in hun tweede of derde jaar een territorium, maar bij deze hoge populatie-

Foto: J. Huttinga

dichtheden bleek dit zelfs bij driejarige bokken veel moeite te kosten. Bij de lage populatiedichtheid kwam het daarentegen voor dat zelfs jaarlingbokken al een territorium hadden wat ze fel verdedigden. Het niet bezitten van een vast leefgebied tot het derde levensjaar in gebieden met een hoge populatiedichtheid kwam bij geiten niet voor als gevolg van het ontbreken van de overdreven territoriumdrang die bokken wel hebben. Daarnaast kwam naar voren dat de populatiedichtheid van invloed is op de grootte van de sprongen in zowel de open als in de gesloten biotopen. Bij lage dichtheden kwamen sprongen met meer dan vier dieren bijna niet voor. Door de beschikbaarheid van een grote oppervlakte met voldoende voedsel en

dekkingsmogelijkheden bleven veel dieren solitair leven. Bij hoge dichtheden bestond het overgrote deel van de sprongen uit meer dan 5 dieren waarbij solitair levende dieren bijna niet voorkwamen. Dit waren overwegend bokken wat wijst op een onderlinge intolerantie, zelfs bij hoge populatiedichtheden met een beperkt voedsel - en dekkingsaanbod. Hoge populatiedichtheden wekt bij geiten een soort kudde instinct op waarbij de geiten elkaar opzoeken. Deze sprongen staan uit verschillende generaties van één familie. Dit duidt op een extensieve matriachale organisatie zoals bij meerdere hoefdiersoorten zoals edelherten en damherten voorkomt.

Vakmanschap voor veiligheid van mens en dier

.....al meer dan 30 jaar!

ARFMAN

Uw specialist in:

- landschappelijke afrasteringen
- kleinwild- c.q. dassentunnels en grofwildtunnels
- inrichting van begrazingsprojecten
- wildroosters en veeroosters
- industriële en paneel hekwerken
- rasterplannen en bestekken
- verkoop van afrasteringsmateriaal, wildreflectoren, DUFTZAUN & KITZRETTUNG (HAGOPUR)

Arfman Hekwerk b.v.
Ondernemersweg 15
7451 PK Holten
Tel 0548 36 29 48
Fax 0548 36 50 42
Internet www.arfman.nl
E-mail info@arfman.nl

Voor u gelezen

Door Jan M. Smit

Deer, april 2003

Italië telde in 1960 een 50.000 reeën, in 2000 was dat opgelopen tot meer dan 350.000. In het gebied Emilia-Romagna is een onderzoek gedaan naar de conditie. Het ligt in de provincie Bologna en is enkele duizenden hectares groot. Terrein: 100 tot 900 meter hoogte, gematigd klimaat, milde winters met weinig sneeuw. Vegetatie: kleine bospartijen, landbouwgrond, *stepping stones* en weiland. Vermoedelijke dichtheid: 11 - 29 stuks per 100 hectare. Gedurende zes jaren zijn 1.600 reeën onderzocht, daar lijken betrouwbare conclusies voor dat gebied uit mogelijk. Er zijn metingen verricht, die hier minder gangbaar zijn. Bijvoorbeeld de lengte van de onderkaak, de lengte van kop tot stuit, de

hoogte staand tot aan de borst en de lengte van de schalen. Ze zijn daarom niet in de tabel opgenomen. Mocht er belangstelling voor bestaan, dan zijn de gegevens opvraagbaar. Wij meten meestal de lengte van voorkant borst tot spiegel, op een enkele centimeter na geeft dat een gelijke uitkomst als de borst-omtrek, die daarom wel staat aangegeven. Enkele andere conclusies: na acht maanden hebben de kalveren 70% van het volwassen gewicht, de dieren van 14 tot 20 maanden halen 90%. Hoogste lichaamsgewichten bereikt een bok op 3 - 4 jaar, een geit op 3 - 5 jaar. Hoogste puntenwaarde voor het gewei op 4 - 5 jaar. Gemiddelde CIC-score 82 punten, met een uitschieter naar 188,48. De belangrijkste gegevens staan in de tabel, vergelijk met je eigen afschot!

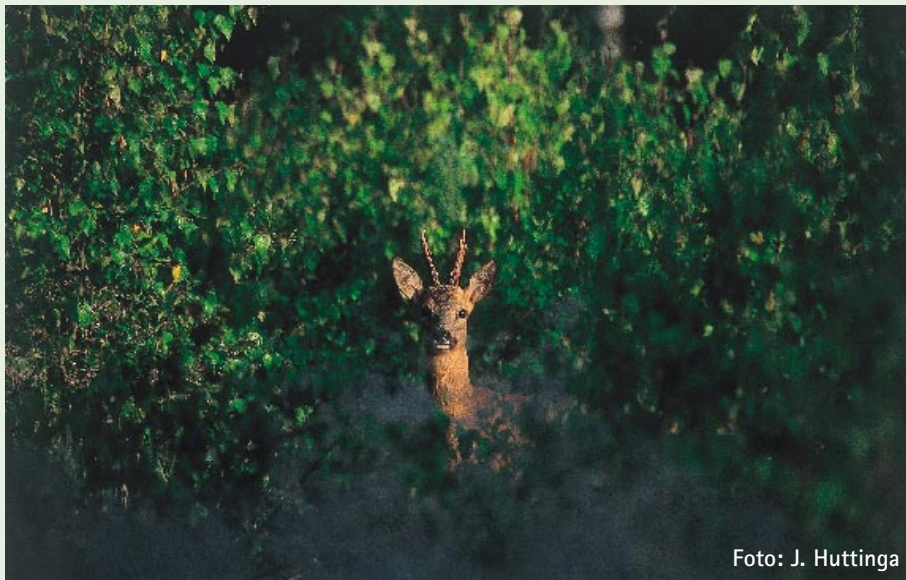

Foto: J. Huttinga

indeling	borst- omtrek in cm	ontweid gewicht in kilo	hoogte gewei in cm	gewicht gewei in gram
bok	67,4	20,9	20,9	274,4
jaarling	63,9	18,1	10,7	126,2
bokkalf	63,2	14,2	x	x
geit	70,2	19,6	-	-
smalree	68,4	18,3	-	-
geitkalf	61,3	13,5	-	-

Wild und Hund 9/2003

Enkele wetenswaardigheden:

- De sterkste jaarlingen zoeken het eerst een eigen territorium.
- Na vijf jaar is er geen progressie meer te verwachten van het gewei.
- De verst aangetoonde migratie van een ree bedraagt 400 km.

- De gemiddelde leeftijd van een populatie reeën bedraagt slechts twee tot drie jaren!
- Een onderzoek in Zwitserland heeft aangetoond dat wanneer je alle gesignaleerde bokken met gaffelgeweien schiet, je daarmee 30% een- tot tweejarig bemachtigt, 66% drie- tot zesjarig en 4% ouder dan zes jaar. Het betrof hier 346 bokken.

Regulatie

Voor het volgende uittreksel wordt iets meer ruimte genomen. De logica en de argumenten zijn voor Nederland veel betekenisvol, omdat soms met moeite het totaal afschot wordt bereikt.

Stel dat je een bestand hebt van 200 reeën en dat de geslachtsverhouding nagenoeg gelijk is. In een goede biotoop zou het dan kunnen zijn dat de populatie per jaar met 50% vermeerdert, zodat er theoretisch gesproken, ieder jaar 50 vrouwelijke reeën en 50 mannelijke reeën geschoten zouden moeten worden om een gelijk aantal te houden. In Duitsland is het gangbaar om tijdens de jaarlingenjacht ook de smalreeën 'mee te nemen'. Waar moet je nou de regulatie mee beginnen? Laten we eerst de 50 bokken eens bij de kop pakken. Het beste is, volgens Karl-Heinz Betz, om daarvan tweederde in de kalveren - en jaarlingenklasse te zoeken en eenderde in de volwassen dieren. Dat betekent dus 33 jong en 17 ouder. (*Ook deze zienswijze is een rechtvaardiging om in Nederland de bokkalveren gelijk met de geitkalveren te bejagen - red.*) Het aantal jaarlingen wat voor afschot in aanmerking komt, wordt bepaald door het aantal geschoten bokkalveren. Vooral de jaarlingen zijn onrustig, want als ze niet op eigen houtje een territorium zoeken is het wel de geit die weinig behoefte heeft om die springerige beesten om zich heen te hebben. Betz raadt aan om van begin mei tot half juni uitsluitend de jaarlingen te bejagen. Hiervoor zijn enkele steekhoudende argumenten.

1. Het valwild door het verkeer zal beduidend afnemen. Een Duits onderzoek heeft bewezen, dat wanneer je in deze periode alleen de jaarlingen en smalreeën schiet, het aantal verkeersslachtoffers zakt met 25 tot 50%. Je kan het ree beter op je bordje hebben dan dat het verloedert!
2. Volg je deze strategie, dan kost het bemachtigen van de jonge dieren minder uren dan wanneer je het aan het toeval in de gehele periode overlaat.
3. In mei is de (bodem)vegetatie nog in ontwikkeling. Vooral eiken en beuken zijn

Foto: G. Baay

wat aan de late kant en dat maakt het aanspreken een stuk gemakkelijker. Je kunt ze beter zien en vergelijken indien er ook volwassen dieren in de buurt scharrelen.

4. De meeste jaarlingen zijn nog niet vertrokken, dus wanneer je een beetje weet wat er zoal aan jong spul zit, kun je ze nu nog op de bekende plaatsen aantreffen.
5. Hoewel dat in Nederland niet is toegestaan (maar misschien komt het nog zover), is ook het smalree als zodanig beter aan te spreken, juist omdat de bodemvegetatie over het algemeen nog laag is. Als je het niet zeker weet of een geit vol zit of niet (de grootte van het ree is vaak moeilijk te beoordelen) kijk je naar de uier. Indien deze in die tijd niet aanwezig is kun je ervan uitgaan dat het een smalree betreft.
6. Een punt waar je niet zo gauw aan denkt: de oudere bokken kunnen energie sparen omdat ze niet de ongewenste jaarlingen behoeven te verjagen. Ze blijven zo in een betere conditie voor de bronst.
7. Wanneer de jachtdruk van 1 mei tot ongeveer 15 juni op de jaarlingen ligt, kunnen we de volwassen bokken met rust laten tot eind juli. Niet alleen kunnen we dan de fraaie 'rode bok' bejagen, ook wordt het dan gemakkelijker, omdat halverwege de bronst de activiteiten behoorlijk toe zullen nemen. Je ziet ze dus veel eerder.
8. Bejagen we vanaf 1 mei zowel jong als oud, dan wordt het moeilijker om nog het aantal jonge dieren volgens plan te schieten. Dat is vervelend, want die moesten er juist uit! Blijven de jaarlingen tot augustus leven, dan bemoeien ze zich met de bronst. Ieder weet dat dit een hele arbeidsintensieve

periode is en juist de jonge dieren gaan dan met onvoldoende reserve de winter in. Het kan betekenen dat door die matige conditie de geweiopzet minder dan normaal zal blijven.

Dit alles is geen pleidooi om de jachttijden te veranderen (al zou dat voor de smalreeën best te overwegen zijn), maar om als individuele jager de mogelijkheid te benutten om een succesvoller en gedetailleerder bejagingschema aan te houden. In de volgende samenvatting worden deze jachttijden nog eens becommentarieerd.

Afwisseling

En dan 'zit je' op ree, maar wat je ook ziet, geen spiegel. Het kost uren en uren om een beestje binnen te krijgen. Zit er nog ree? Ja, natuurlijk, want je ziet boonsel, veegbomen, vraat, ligplaatsen, prenten. Schmid en Elbing vroegen zich af hoe dat komt. Veel is tegenwoordig gericht op verbetering van de flora en op natuurlijke bosverjonging. Daarom is het voor het ree niet meer zo nodig om veel te trekken, omdat er op een klein oppervlak voldoende valt te foerageren. Wij jagers worden gemanipuleerd: we gaan er 's avonds steeds vaker op uit en het ree weet dat en blijft netjes van een half uur voor zonsopgang tot 's nachts in de dekking. Geef het eens ongelijk!

Als je het jachtveld een beetje kent weet je precies waar de wissels liggen, waar de meeste ligplaatsen zijn en waar vraat is. Als je gewoon fietst zie je vaak de meeste dieren, ook midden op de dag en je kent de maanden die de meeste kansen op waarneming op-

leveren. Dat is bijvoorbeeld in januari, mei, juli en augustus. Maak daarom gebruik van de voor het ree actieve tijden. Neem die maanden ter harte en 'durf' dan ook eens overdag te jagen. Laat het consequente 'iedere avond hoogzit' achterwege en ga bijvoorbeeld om 11.00 's morgens. Trek je niet te veel aan van regen en wind, de dieren moeten toch foerageren. Sla soms een maandje over, het ree weet dan ook niet meer waar het aan toe is en kan plotseling uittreden als je 's avonds een keer op de hoogzit bent. Je moet leren denken als een ree. Hoe stil en stiekem je als eenzame jager ook doet: het ree ziet, ruikt en hoort toch meer dan wij denken en is alert op die zich opvallend onopvallende gedragende gecamoufleerde bos- en veldsluipers. De reeën komen daarna niet meer tevoorschijn! Bekend is ook dat het ree niet bang is van pratende fietsers of joggers. Nou, ga dan in vrijetijdskleding, wandel met een man of wat, liefst met een paar kinderen, normaal pratend en lachend naar een hoogzit en laat één jagertje terloops achter. Probeer een en ander eens uit en je zult tot je eigen verbazing zien dat het aantal uren voor het bemachtigen drastisch af zal nemen. Alles op vrijwillige basis, voor de één kunnen heel andere tijden succes hebben dan voor de ander. Recreative druk en schieten kunnen een rol spelen. Maar doorbreek het vaste patroon!

Foto: J. Hendriks

ADV. Dorhout Mees

ADV. Pon